TU/e EINDHOVEN UNIVERSITY OF TECHNOLOGY

Az önkéntes gyermektelenség pszichológiája

Citation for published version (APA):
Kis, A. (2018). Az önkéntes gyermektelenség pszichológiája: szakirodalmi áttekintés. *Hungarian Psychological Review*, *73*(4), 599-641. https://doi.org/10.1556/0016.2018.73.4.4

DOI:
10.1556/0016.2018.73.4.4

Document status and date:
Gepubliceerd: 01/12/2018

Document Version:
Uitgevers PDF, ook bekend als Version of Record

Please check the document version of this publication:

• A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
• The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
• The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

Link to publication

General rights
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the “Taverne” license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.tue.nl/taverne

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

openaccess@tue.nl

providing details and we will investigate your claim.

Download date: 09. Oct. 2026

Magyar Pszichológiai Szemle, 2018, 73. 4/4. 599–641
DOI: 10.1556/0016.2018.73.4.4

AZ ÖNKÉNTES GYERMEKTELENSÉG PSZICHOLÓGIÁJA: SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

KIS ANDREA

Debreceni Egyetem, Pszichológiai Intézet

E-mail: andrea.kis@aggiemail.usu.edu

Beérkezett: 2017. szeptember 4. – *Elfogadva:* 2018. augusztus 21.

Jelen elméleti fókuszú tanulmány az önkéntes gyermektelenség jelenségkörének pszichés és szociológiai vonatkozásairól szóló jelentősebb kutatások eredményeit foglalja össze mind nemzetközi, mind hazai kutatásokat alapul véve. Szisztematikus kulcsszókeresés módszerével elsősorban az angol nyelvű adatbázisokban elérhető tanulmányok kerültek áttekintésre, de a magyar szakirodalom is felhasználásra került.

A téma napjaink társadalmi változásainak egyik fontos és sokszínű eleme, mégis periférikus helyzetűnek nevezhető. Hazánkban szinte egyáltalán nem, míg a nemzetközi szakirodalomban igen mozaikosan jelenik meg – nagy időbeli és térbeli eltérések akadnak egy-egy vizsgálat vagy tanulmány megjelenése között. Emiatt jelen írás céljai közé tartozik az is, hogy ezen paraméterek figyelembevételével egységesebb képet alkothassunk nem csupán magáról a témáról, de a téma kutatási hátterének jelen helyzetéről is.

A szakirodalmi háttér figyelembevételével egyértelműnek tűnő következtetés az, hogy a gyermektelenség mellett határozók olyan speciális csoportot alkotnak a gyermektelenek között, mely közel sem homogén, mégis bizonyos specifikus pszichés és szociáldemográfiai jellemzők mentén jól differenciálható. Nehéz azonban ezen a csoporton belül kategóriákat felállítani és a pontos fogalmi háttér tekintetében is megoszlanak a vélemények. Elmondható az is, hogy gyerekcipőben jár a jelenség hazai vizsgálata – magyar szerzők eddig elsősorban szociológiai vagy demográfiai megközelítéssel vizsgálták a jelenségkört.

A pszichés ok-okozati mechanizmusokat feltárni hivatott vizsgálatok kicsiny száma és eredményeik fragmentáltsága szintén nehézzé teszi a téma személyiséglélektani és fejlődéslélektani vetületeiről való érdemi gondolkodást. Ami a szociálpszichológiai megközelítést illeti, a pronatalista társadalmak által devianciának interpretált gyermekmentesség társadalmi elfogadására és a stigmák eltörlésére irányuló lehetőségek vizsgálata kevéssé kutatott téma, de egyes tanulmányok felvetik ennek szükségességét. A magyarországi gyakorlatban mindez ma még nem magától értetődő.

Összességében a tanulmány célja a fentebb körvonalazott eredmények ismertetése, valamint a további, a témába vágó pszichológiai kutatások ösztönzése.

Kulcsszavak: *önkéntes gyermektelenség, gyermekvállalás, gyermektelen, gyermekmentes, anyai szerep*

BEVEZETÉS

Jelen tanulmány a gyermektelenség mellett határozók pszichológiai és demográfiai jellegzetességeinek, illetve a társadalom velük kapcsolatos nézeteinek rövid, összefoglaló jellegű és főként pszichológiai fókuszú leírása. Az önkéntes gyermektelenség vizsgálata több szempontból is nagy társadalmi jelentőséggel és aktualitással bír.

Elmondható ez egyfelől azért, mert az utóbbi évtizedekben a fejlett társadalmakban megnövekedett a gyermektelenek aránya, és az ezzel a jelenséggel foglalkozó kutatások száma is követte ezt a változást. Emellett egyes országokban az önkéntesen gyermektelenek aránya akár a 15%-ot is meghaladhatja az utóbbi évtizedek ideológiai változásainak következtében (Pongrácz, 2007).

Másrészt az utóbbi évtizedekben a társadalmi nemekkel kapcsolatos egyetemi tanulmányi lehetőségek száma a nyugati országokban és különösen az USA-ban rohamosan növekedni kezdett. Ezt a tendenciát követve a témát különböző szempontokból körüljáró tudományos írások száma is növekedésnek indult, egy új szemlélet kibontakozásának lehettünk tanúi. Magyarországon ezek a változások csak az utóbbi években indultak meg, és gyakran ütköztek igen erős ellenállásba. A közvéleményt meghatározó féligazságok és az akadémiai körökben még mindig elterjedt, hagyományos nemi szerepeket alternatívanélküliként aposztrofáló, normalizáló írások egyaránt felelősek lehetnek a lassú és nehézségekkel teli átmenetért. Éppen ezért kiemelten fontos a kapcsolódó tudományos témák objektív megközelítése és minél precízebb értése, a tévhitek eloszlatása és a kapcsolódó problémák elemző vizsgálata.

Ennek érdekében mindenekelőtt felvezetésre kerülnek a témakört meghatározó fogalmak. Fontos kiemelni, hogy az önkéntesen gyermektelenek és egyéb okból gyermek nélkül maradó társaik között számtalan különbség tárható fel mind demográfiai, mind pedig pszichológiai szempontból, így a két fogalom nem felcserélhető (Dariotis, 2004). A pontos definiálás és az – egyébként egyáltalán nem homogén csoportot alkotó – gyermekmentes személyek további kategorizációja több problémát is felvet, így megjelenik például döntésük lezáratlanságának dilemmája a szakirodalomban (Szalma és Takács, 2012).

Jelen témához kapcsolódik napjaink Európájának szociológiai szempontból meghatározó kérdése és gyakran emlegetett problémája, a demográfiai csökkenés is. Az elmúlt néhány évtized során a legtöbb európai ország teljes termékenységi arányszáma visszaesett, vagyis alacsonyabb az a hipotetikus gyermekszám, melyet egy nő szülne egész élete folyamán, amennyiben az adott évi gyakoriság egész életére állandósulna. Európában ez a szám jelenleg alacsonyabb a népesség reprodukcióját biztosító 2,1-es szintnél (Szalma, 2010). A „második demográfiai átmenet" kifejezést, illetve az ehhez kapcsolódó későbbi kutatási eredményeket használva a szociológusok több, közel egy időben megjelenő és egymásra hatással levő okra vezetik vissza ezeket a változásokat. Ilyen okok a termékenység és halandóság alacsony szintjei, a különböző modern értékrendi változások, a házasságok számának csökkenése és a válások számának növekedése, a női munkavállalás, valamint a fogamzásgátló módszerek elterjedése (Tárkányi, 2008).

Magyarország helyzete hasonló a fentebb ismertetett zsugorodó társadalmú országokéhoz. A második demográfiai átmenet országunkat az 1990-es években érte el, és

jelenségei máig aktívan jelen vannak a magyar társadalomban (Tárkányi, 2008). A magyar termékenységi mutató 2013-ban 1,3 volt, és noha a magyar nők általában több gyermeket szeretnének, ilyen irányú elképzeléseik gyakran nem vagy csak részben valósulnak meg (Szalma és Takács, 2016). Ellentétben több európai országgal, melyekben a termékenységi trendek visszájukra fordultak és lassú növekedést mutattak, Magyarország termékenysége az utóbbi években is stagnált, és a hosszú távú előrejelző modellek is a népesség fogyását jósolják (Földházi, 2013).

A téma szempontjából azonban nem csupán a különböző országok népességszámának alakulása fontos, az adott társadalom népesedéssel kapcsolatos szemlélete is legalább ilyen nagy jelentőséggel bír. Történelmileg és napjaink népesedéspolitikai és közvéleményt befolyásoló kormánypolitikai elképzeléseit tekintve egyaránt elmondható, hogy Magyarország a pronatalista szemléletű országok közé tartozik, értékrendje gyermekcentrikus, és a többségi vélekedés szerint a teljes élethez minden nőnek szüksége van gyermekre (Kollega Tarsoly, 1997; Szalma és Takács, 2016; Pongrácz, 2007). Ezek alapján a termékenység növekedését a közvélemény szükségesnek és kedvezőnek ítéli, különösen a fentebb leírt csökkenési tendenciák ismeretében.

A fertilitás csökkenéséhez kapcsolódó, az utóbbi években egyre nagyobb figyelemre szert tevő témakörök a kései vagy halasztott gyermekvállalás és a gyermektelenség is. Pongrácz (2007) kutatása rávilágít arra az elterjedt hiedelemre, mely szerint a népességszám csökkenése leginkább a gyermekvállalás halasztásával magyarázható, míg Szalma és Takács (2016) összegzése alapján közhiedelem az is, hogy az önkéntesen gyermektelenek aránya növekedő tendenciát mutat. Az első elképzelés igazoltnak látszik, hiszen a gyermekvállalást halasztó, idősebb korosztályba tartozó nők közül valóban aránylag kevesen válnak későbbi életük során anyává. Ezzel szemben az önkéntesen gyermektelenek száma nem mutat jelentős változást, Magyarországon arányuk még mindig csupán 2% körüli (Szalma és Takács, 2016).

Noha az önkéntesen gyermektelen nők jelenleg viszonylag alacsony számban vannak jelen hazánkban, helyzetük egyedisége pszichológiai szempontból mindenképpen figyelemre méltó. Mind személyiségjellemzőik, motivációik és fejlődéslélektani sajátosságaik, mind pedig az őket közvetlenül vagy közvetve érintő, döntésükkel szoros kapcsolatban álló szociálpszichológiai hatások alapján feltételezhető, hogy a kérdéskör gazdag kutatási anyaggal szolgálhat. Az eddigi vizsgálatok alapján ok-okozati kapcsolatokról nem beszélhetünk egyértelműen a legtöbb esetben, s bár akadnak a gyermekvállalási motivációk genetikai (Miller, 2011, McAllister, Pepper, Virgo és Coall, 2016), fejlődéslélektani (Miller, 1992) és személyiséglélektani (Houseknecht, 1979, Miller, 1992, Avison és Furnham, 2015) hátterére reflektáló vizsgálatok, sok esetben ezek sem szolgálnak egyértelmű válaszokkal.

Szó esik továbbá a téma szempontjából kiemelten releváns előítéletekről és sztereotípiákról is. Ahogy a fentiekből kitűnhetett, a cikk elsősorban az önkéntesen gyermektelen nőkre vonatkozó kutatási adatokat foglalja össze. Tudatos választásuk egy erősen gyermekcentrikus társadalmon belül megkülönböztetéssel, stigmatizációval járhat, s a tradicionális női szerepnek számító anyaszerep elhagyásával pszichés fejlődésük is egészen sajátos jellemzőkkel teli. A gyermektelenség mellett határozó nőket a rájuk irányuló előítéletek miatt, különösen a pronatalista társadalmakon belül megannyi pszichológiai nehézség és ártalom érheti (Park, 2002).

Az önkéntes gyermektelenség témája igen összetett és korántsem értéksemleges, a hozzá kapcsolt ideológiák és értékek a vizsgálat tárgyaira ugyanúgy hatással lehetnek, mint magára az őket körülvevő társadalomra. Említést érdemel az összegzést szintén nehezítő, mozaikos és nehezen integrálható szakirodalmi háttér is. Ugyan a témához egyre gyarapodó számú kutatás és vizsgálat kapcsolódik, számuk még mindig elenyésző, különösen alacsonynak mondható az önkéntesen gyermektelen férfiak lélektani és egyéb jellegzetességeire reflektáló kutatási anyagok száma. A már megjelent kutatások pedig mind időbeli, mind térbeli sajátosságaik alapján nagy eltéréseket mutatnak. Sok esetben érdemes ezért a feldolgozott írásokat és módszertanukat kritikai szemlélettel tanulmányozni, eredményeiket az adott kor és kulturális közeg jellegzetességeinek ismeretében értelmezni. Jelen dolgozat terjedelmi megkötései miatt itt leginkább ezen ismeretanyag informatív leírása valósulhatott meg, ám ezen túlmenően több ponton rövid kritikai vagy értelmező észrevételek és egy, a fontosabb szakirodalmi tételek és kutatások adatait összegző táblázat (*1. táblázat*) hivatott segíteni az olvasót saját konklúzióinak levonásában.

MÓDSZERTAN

A jelen íráshoz felhasznált szakirodalmi anyag gyűjtésének alapját szisztematikus kulcsszókeresés adta. Ezzel együtt a kész anyag nem tekinthető a téma teljes szakirodalmát feldolgozó írásnak, ennek elsődleges célja a téma magyar nyelvű ismertetése volt. A megfelelő angol és magyar nyelvű kulcsszavak (a fogalmi részben bemutatott szóhasználatban) segítségével történő szisztematikus gyűjtés után szelekcióra került sor, melynek során a téma mélyebben feltárt, de meglehetősen általános egységeit (fogalmi és demográfiai sajátosságok, személyiségjellemzők és motivációk, fejlődéslélektan, stigmatizáció és sztereotípiák) érintő jelentősebb szakirodalmi munkák kerültek kiemelésre, és a cikk az ezekhez kapcsolódó elméleti és empirikus eredményekkel integrálva mutatja be őket. A szakirodalmi gyűjtés során először angol nyelvű tematikus kulcsszókeresésre került sor. A lehetséges kulcsszavak közül először a „*voluntary childlessness*" kifejezés került szűrésre, mivel ez a szakirodalomban leggyakrabban megjelenő és a jelenséget leginkább lefedő szókapcsolat. Emellett felhasználásra kerültek ennek gyakran előforduló, az irodalomban sokszor szinonímaként használt megfelelői is; a „*childless by choice*", „*intentionally childless*" és „*childfree*" kifejezések. A kulcsszavakkal történő keresésre négy nemzetközi adatbázisban kerültsor (PsycINFO, SocioINFO, Web of Science, Scopus). Az elsődleges kulcsszóra a PsycINFO 92, a SocioINDEX 138, a Web of Science 154, a Scopus pedig 221 találatot adott – a másodlagos kulcsszavak alkalmazása után, összesen a négy adatbázisból 585 dokumentum került áttekintésre.

Magyar nyelven aránylag kevés a témát központi szerepben tárgyaló szakirodalmi írások száma. Ebben az esetben a vonatkozó elsődleges kulcsszavak használatával (*önkéntes/tudatos/akaratlagos gyermektelenség, gyermekmentesség, gyermekmentes*) lényegesen kevesebb találat volt elérhető, ezért a keresést egyéb kulcsszavakkal kellett kiegészíteni (*gyermektelenség, gyermektelen*). Az utóbbi két kulcsszó esetében csak a téma szempontjából valóban releváns dokumentumok kerültek kiválasztásra. Elenyésző számú orvosi értekezés, néhány pszichológiai témájú cikk és valamivel több demográfiai írás foglal-

1. táblázat. Szakirodalmi áttekintés

Publ. éve	Szerző(k)	Terület	Minta	Minta mérete	Résztvevők gyermekvállalási attitűdje	Nők aránya	Mérőeszköz	Eredmények jellege	Téma
1977	Houseknecht	USA	egyetemi szociológia hallgatók	54 fő	az önkéntesen gyermektelenek adatai (27 fő) gyermekre vágyók (27 fő) adataival együtt kerültek elemzésre	100%	interjúk	referenciacsoportok szerepe a gyermekvállalási döntésben	pszichológiai
1979	Houseknecht	USA	51 fő, 25-40 év, házas nők	51 fő	kizárólag önkéntesen gyermektelenek	100%	interjúk	korai kinyilvánítók és halogatók közti különbségek: származási család jellemzői, referenciacsoportok, válás és sterilizáció	demográfiai, pszichológiai
1989	Kiernan	Egyesült Királyság	nők és férfiak	nem egyértelmű	a gyermektelenek adatai mások adataival együtt kerültek elemzésre különböző szempontok alapján	változó	OPCS, MRC és népszámlálás alapján, statisztikai adatok mentén készült elemzés	származási család és testvérek számának hatása, szociáldemográfiai változók	demográfiai
1992	Miller	USA	házasok, feleség 18-40 éves, angolul jól beszélők, nem terhes és nem sterilizált egyikük sem	401 házaspár, (200 gyermektelen, 201 egy-gyermekes) ebből 39 férj, 47 feleség kiesett	nincs vagy mindössze egy gyermek van	49% (354 nő és 362 férfi)	strukturált interjúk, CBQ	fejlődéslélektani jellegzetességek, gyermekvállalási motiváció	pszichológiai
2002	Letherby	USA	nők	65 fő	a gyermektelenek adatai más nők adataival együtt kerültek elemzésre különböző szempontok alapján	100%	interjúk	szociálpszichológiai implikációk, személyes tapasztalatok, stigmatizáció	pszichológiai
2002	Park	USA	heteroszexuális nők és férfiak, legalább 5 éves párkapcsolat vagy 30 éves életkor	24 fő	önkéntesen gyermektelenek	63% (15 nő és 9 férfi)	interjúk	szociálpszichológiai implikációk, stigma management	pszichológiai
2003	Gillespie	Egyesült Királyság	21-50 éves nők	25 fő	önkéntesen gyermektelenek	100%	interjúk	gyermekvállalási motivációk	pszichológiai

1. táblázat folyt.

Publ. éve	Szerző(k)	Terület	Minta	Minta mérete	Résztvevők gyermekvállalási attitűdje	Nők aránya	Mérőeszköz	Eredmények jellege	Téma
2004	Cannold	Ausztrália, USA	35 fő, gyermektelen nő, 28–42 év	35 fő	gyermektelen nők	100%	interjúk	gyermekvállalással kapcsolatos attitűdök, identitás	pszichológiai
2004	Dariotis	USA	23 és 31 év	889 fő	a gyermektelenek adatai mások adataival együtt kerültek elemzésre	51% (446 nő és 443 férfi)	Study of Parents and Children – 1962–1993 adatai	gyermekvállalási motivációk, attitűdök és családi jellemzők	pszichológiai
2006	Abma, Martinez	USA	10 847 gyermektelen nő 1995-ben, ebből 4032 fő 35–44 év között	4032 fő	a gyermektelenek adatai más nők adataival együtt kerültek elemzésre különböző szempontok alapján	100%	National Survey of Family Growth alapján, statisztikai adatok mentén készült elemzés	szociáldemográfiai jellemzők	pszichológiai
2006	Hoem Neyer, Andersson	Svédország, Ausztria	1955–1959 között született nők kohorsza	~250 000 fő (svéd) és ~297.000 fő (osztrák)	a gyermektelenek adatai más nők adataival együtt kerültek elemzésre tanulmányi adataik alapján	100%	Svéd tanulmányi regiszter és az osztrák népszámlálási adatok alapján készült elemzés	tanulmányi sajátosságok	demográfiai
2006	Mollen	USA	32–51 év, nő, önkéntesen gyermektelen	9	önkéntesen gyermektelenek	100%	interjúk, naplóelemzés, fókuszcsoport	szubjektív meglátások	pszichológiai
2009	Jokela, Kivimaki, Elovainio	Finnország	nők és férfiak	1502–1839 fő (a változók függvényében)	a gyermektelenek adatai mások adataival együtt kerültek elemzésre	58% (1058 nő és 781 férfi)	Cardiovascular Risk in Young Finns adatai alapján készült elemzés, Buss és Plomin (1984) modellje alapján	személyiséglélektani jellemzők	pszichológiai
2012	Doyle, Pooley, Breen	Ausztrália	32–53 év, nők	10 fő	önkéntesen gyermektelen nők	100%	interjúk	gyermekvállalással kapcsolatos döntés és következményei	pszichológiai

1. táblázat folyt.

Publ. éve	Szerző(k)	Terület	Minta	Minta mérete	Résztvevők gyermekvállalási attitűdje	Nők aránya	Mérőeszköz	Eredmények jellege	Téma
2012	Martinez, Daniels, Chandra	USA	15–44 év	22 682 fő	az önkéntesen gyermektelenek adatai mások adataival együtt kerültek elemzésre	54% (12279 nő, 10403 férfi)	NSFG adatai alapján	szociáldemográfiai adatok	demográfiai
2013 2015	Avison, Furnham	46 nemzet, de: USA (57%), Egyesült Királyság (18%), Kanada (7%), Ausztrália (4%)	795 fő, 16 évnél idősebbek	780 fő	elsősorban önkéntesen gyermekteleneket kerestek (~79%), de részt vehettek mások is	91%	Big Five, International Personality Item Pool, kérdőív	szociáldemográfiai jellemzők, személyiséglélektani jellemzők, motivációk	demográfiai, pszichológiai
2013	Doyle, Pooley, Breen	USA	17 fő, gyermektelen nő	17 fő	önkéntesen gyermektelen nők	100%	interjúk	kisebbségi csoportokba tartozó nők gyermekvállalással kapcsolatos attitűdjei	pszichológiai
2013	Newton, Stewart	USA	a 2. világháború közben vagy közvetlenül utána született, tanult nők	194 fő	a gyermektelenek adatai más nők adataival együtt kerültek elemzésre különböző szempontok alapján	100%	CAQ	személyiséglélektani jellemzők	pszichológiai
2013	Waren, Pals	USA	21–44 év	9124 fő	az önkéntesen gyermektelenek adatai mások adataival együtt kerültek elemzésre	62% (5657 nő, 3467 férfi)	NSFG adatai alapján	szociáldemográfiai, gazdasági és attitűdbeli különbségek	demográfiai, pszichológiai
2014	Kanazawa	Egyesült Királyság	1958-ban születettek	17 419 fő (eredeti minta)	a gyermektelenek adatai mások adataival együtt kerültek elemzésre	változó	National Child Development Study adatai alapján (intelligencia tesztek, tanulmányi adatok, demográfiai adatok)	intelligencia és szociáldemográfiai jellemzők	demográfiai, pszichológiai

1. táblázat folyt.

Publ. éve	Szerző(k)	Terület	Minta	Minta mérete	Résztvevők gyermekvállalási attitűdje	Nők aránya	Mérőeszköz	Eredmények jellege	Téma
2014	Miettinen, Szalma	Európa	18–40 év	nem egyértelmű	az önkéntesen gyermektelenek adatai mások adataival együtt kerültek elemzésre	változó	Eurobarometer és SHP 2011 adatai alapján	szociáldemográfiai adatok	demográfiai
2015	Masebe, Ramosebudi	Dél-Afrika	20–49 éves, tanult nők	2001: ~930 000 fő (~270 000 gyermektelen) 2011: ~1 450 000 fő (~510 000 gyermektelen)	a gyermektelenek adatai más nők adataival együtt kerültek elemzésre különböző szempontok alapján	100%	Dél-Afrikai népszámlálási adatok	tanulmányi és szociáldemográfiai jellemzők	demográfiai
2015	Pew Research Center	USA	40–44 éves, gyermektelen nők	változó	gyermektelen nők	100%	Current Population Survey June Supplement adatai alapján	tanulmányi és szociáldemográfiai jellemzők	demográfiai
2016	Bays	USA	299 fő, egyetemi pszichológus hallgatók	297 fő	nem volt kritérium (73,2% akart gyermeket, 19,7% bizonytalan, 5,7% nem akart)	71%	sztereotíp tartalmak skála, szociális struktúrák skála, kiváltott érzelmek skála, várt viselkedések skála és demográfiai adatok alapján	gyermektelenekkel kapcsolatos sztereotípiák, előítéletek	pszichológiai
2016	Ashburn-Nardo	USA	204 fő, egyetemi pszichológus hallgató	196 fő	nem volt kritérium	75%	nemek és gyermekvállalás szerint manipulált szöveg olvasása után válaszok	gyermektelenekkel kapcsolatos sztereotípiák, előítéletek, attitűdök	pszichológiai

kozik magyar nyelven az önkéntes gyermektelenség témakörével. Ezek az általános keresőoldalak mellett a témaspecifikus adatbázisokban is szűrésre kerültek (MATARKA, MTMT, Arcanum, KSH, Demográfia, Akadémiai Kiadó, Magyar Tudomány, Google Scholar), majd az irreleváns vagy kevésbé releváns dokumentumok elhagyásával összesen 27 írás került áttekintésre. Jelen összefoglaló elkészítése során tehát ezek a találatok, illetve szükség esetén az ezeket kiegészítő források kerültek feldolgozásra. Így összesen 612 dokumentum került áttekintésre, ezek közül került kiemelésre a téma ismertetésének magját adó 25 tanulmány (*1. táblázat*), illetve a jelen publikáció megírásához felhasznált összesen 71 forrás. Az összes vizsgált adatbázis találatai kapcsán elmondható, hogy elsősorban szakcikkek alkotják a téma szakirodalmának magját – ezek vannak legnagyobb arányban és a leggyakrabban idézett források között. Ritkábbak a könyvfejezetek és még kevesebb alkalommal fordulnak elő a gyermekmentesség irodalmával foglalkozó könyvek.

A szakirodalom időbeli eloszlása egyenetlen; bár a huszadik század első felére tehetőek az első kapcsolódó publikációk, ezek száma gyakorlatilag elhanyagolható. Fellendülés figyelhető meg a hetvenes évek elején, mely mind a kapcsolódó cikkek számának növekedésével, mind pedig a szakszerű és szisztematikus vizsgálatok megjelenésével jár. A legelső cikk, melynek címében a „*voluntary childlessness*" kifejezés megjelenik, Kiser 1939-es tanulmánya. Ennél is korábbra tehető azonban az első, az önkéntes gyermektelenséget a gyermekvállalási attitűdökkel és fertilitási mintázatokkal kapcsolatosan tárgyaló írások megjelenése. 1936-ban jelent meg Popenoe gyermekvállalási motivációkat vizsgáló tanulmánya és még hamarabb, 1924-ben Reynolds és Macomber a sterilitás relativitásáról és arról írnak, hogy az önkéntes és önkéntelen gyermektelenség között nem lehet mindig egyértelmű határokat vonni. A kifejezés korai megjelenéseit követően kevés kivételtől eltekintve (Popenoe, 1943) legközelebb a hatvanas-hetvenes évek kutatásai reflektálnak ismét a jelenségre. A téma társadalomtudományi alapjai is ekkor kerültek lefektetésre. Veevers (1972, 1973, 1974, 1975) és Houseknecht (1977, 1979, 1987) fogalmai a mai napig meghatározó fontosságúak az önkéntes gyermektelenség irodalmának szempontjából. Az időbeli eloszlás vizsgálatának tekintetében a Web of Science vonatkozó indexe biztosíthat egyfajta kiindulási alapot (2018). Az elsődleges kulcsszó itt összesen 154 találatot hoz, melyek 1971 és 2018 között kerültek publikálásra. Hasonlóan a vizsgálat alapjául szolgáló többi adatbázishoz, itt is legnagyobb arányban cikkek kerültek listázásra, melyek megjelenési gyakorisága az utóbbi két évtizedben megnőtt (*1. ábra*).

ÁLTALÁNOS INFORMÁCIÓK

Fogalmi alapok

Az önkéntes gyermektelenség vizsgálatához elengedhetetlenül fontosnak tűnik a jelenség minél pontosabb körülírása. Mindenekelőtt megemlítendő, hogy önmagában a gyermektelen jelző nagyon tág definícióját adja egy olyan komplex jelenségkörnek, amelybe az önkéntes gyermektelenség is tartozik. Dariotis (2004) véleménye szerint az előbbi, meglehetősen tág fogalom azért sem alkalmazható ebben a specifikus esetben,

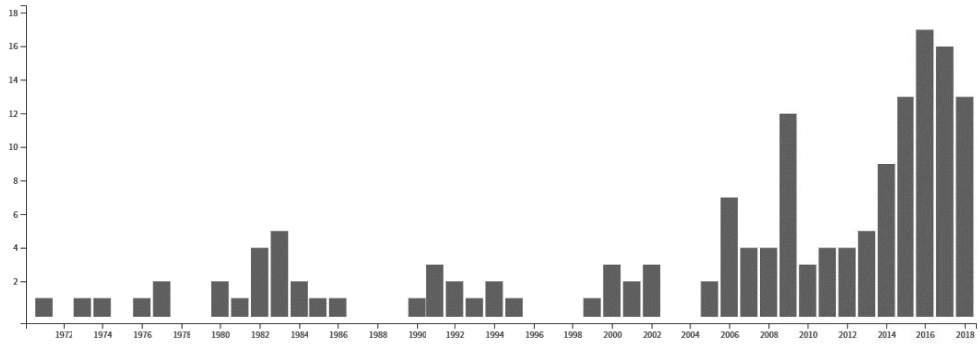

1. ábra. 1971 és 2018 között megjelent cikkek időbeli eloszlása (Web of Science, 2018)

mert nem tesz különbséget a gyermekvállalástól tudatosan és akaratlagosan elzárkózók, illetve az összes többi, gyermeket az adott vizsgálat időpontjában nem nevelők csoportjai között. Két dimenziót emel ki a fogalmi precizitás elérésének alapjaként: a döntés véglegességét és szabadságát. Ezek azok a tényezők, melyek elkülönítik az önkéntesen gyermekteleneket a döntésükben bizonytalanoktól, a meddőktől és halogatóktól (Houseknecht, 1987).

Maga a megnevezés (*voluntary childlessness, childless by choice, intentionally childless*) a magyar nyelvű forsításokban önkéntes, akaratlagos vagy szándékolt gyermektelenségként jelenik meg elsősorban. Az angol nyelvű szakirodalomban azonban az anyasággal szembeállított deficitet jelző szavak, mint a „gyermektelen" (*childless*) helyett a választás szabadságát hangsúlyozó egyéb megnevezések is elterjedtek, például a „gyermekmentes" (*childfree*) (Else-Quest és Hyde, 2013).

A szakirodalomban több definíció is megjelenik, ám jelen írás szempontjából a legtágabb leírás tekinthető megfelelő kiindulási alapnak. Ez alapján önkéntesen gyermektelennek tekinthető az a nő, aki (1) termékeny, szülőképes korú, de nem akar gyermeket, (2) aki szülőképes korú, de a sterilizáció mellett döntött, illetve (3) aki már nem szülőképes korú, de korábbi termékenysége ellenére úgy döntött, hogy nem szül gyermeket (Kelly, 2009).

Jelen definíció közlése mellett fontos megjegyezni, hogy sok kutató tartja nehezen leírhatónak az önkéntes gyermektelenség fogalmát, két okból kifolyólag. Egyrészt megkérdőjelezhetőnek tartják a választás szabadságát – könnyen belátható, hogy a retrospektív önbeszámolók vagy akár a jelenre vonatkozó elmondások torzíthatják a valóságot, ezzel nehezítve a konzekvens feltárási folyamatokat. Ilyen szempontból tehát megkérdőjelezhető, hogy valóban önkéntes választásról van-e szó, vagy a gyermekvállalásról való lemondás legitimizációjáról, netán akaratlagos és akaratlanul bekövetkező tényezők kombinációjáról (Doyle, Pooley és Breen, 2013). Néhány tanulmány éppen ezért inkább a „választásból fakadóan gyermektelen" (*childless by choice*) és a „körülményekből fakadóan gyermektelen" (*childless by circumstance*) fogalmi szétválasztást részesíti előnyben (Cannold, 2004).

Másrészt problematikusnak tekinthető a lezáratlanság problémája a fentebb használt definíció első kategóriájában. Eszerint ugyanis a szülőképes korú nők (15–49 év)

gyermekvállalásra való hajlandósága az idő folyamán változhat, következésképpen nem sorolhatóak egy csoportba a már lezárt termékenységi idő miatt valóban gyermektelenül maradó társaikkal azok, akik még nem érték el ezt a kort (Szalma és Takács, 2012).

Külön problémát jelenthet a gyermekvállalásról többszöri halogatás után, kényszerből lemondó nők kategorizációja: kérdéses, hogy ők az önkéntesen gyermektelen kategória tagjaihoz tartoznak-e inkább, vagy azok közé, akik bizonyos külső tényezők okán nem vállalnak gyermeket (Szalma és Takács, 2012). Ezt a dilemmát valamelyest árnyalhatja, egyszersmind segíthet a fogalmi háttér tisztázásában a különböző életutat bejáró önkéntesen gyermektelenek e szempontból történő csoportosítása során kialakított meghatározások feltárása.

Két jelentős megközelítés létezik a témában, az első szerint az önkéntesen gyermektelenek két kategóriába oszthatóak; léteznek „korai kinyilvánítók" (*early articulators*) és „halogatók" (*postponers*). A korai kinyilvánítók aránylag korán döntenek gyermektelenségük mellett, míg a halogatók jellemzően több alkalommal elhalasztják a végső döntést, és viszonylag későn jutnak erre az álláspontra. Arányaikat tekintve a halogatók csoportja nagyobb: az önkéntesen gyermektelen nők kétharmadát teszik ki (Houseknecht, 1979).

Houseknecht két kategóriáját vitatva Dariotis hármas felosztás mellett érvelt, szerinte ugyanis a halogatók alcsoportjai nem tisztázottak a fentebb leírt kettős csoportosítás alapján (Dariotis, 2004). Az ő három kategóriája a „korai kinyilvánítók" (*early articulators*), a „kései kinyilvánítók" (*late articulators*), valamint a „folytonos halogatók" (*perpetual postponers*) csoportjaiból állt. Ez utóbbi két csoportot a halogatók két alcsoportjából hozta létre: kései kinyilvánítók azok, akik a döntést életük egy későbbi pontján hozzák meg, míg a folytonos halogatók élete passzív döntések sorozatából áll.

Újabb megnevezést vezetett be Lunneborg (1999), aki a „beleegyezők" (*acquiescers*) névvel azokat az önkéntesen gyermektelen felnőtteket illette, akik semlegesebben viseltetnek a gyermekvállalás témájával kapcsolatban, nézeteiket és preferenciájukat partnerükéhez igazítják. A kategóriába meglátása szerint leginkább férfiak tartoznak.

Eltérő életutak

Az imént tisztázott, fejlődéslélektani sajátosságaik mentén különálló csoportokba osztható önkéntes gyermektelenek kapcsán Dariotis (2004) pontosabb pszichológiai megközelítésre is törekedett. Vizsgálata során sorra vette a fentebb ismertetett csoportokat lélektani jellegzetességeik mentén:

1. Korai kinyilvánítók: A korai kinyilvánítók leginkább személyes preferenciáik és attitűdjeik, valamint családjukban tapasztalt problémáik alapján hozzák meg gyermekvállalással kapcsolatos döntésüket, méghozzá tizenéves korukban vagy húszas éveik elején. Gyakran állhat a háttérben korábban, kényszerből felvett szülői szerep (fiatalabb testvéreikre való felvigyázás), a szülői szereppel való azonosulás nehézségei, karrierpreferenciák, traumatikus családi emlékek, illetve a gyermek-szülő kapcsolati dinamika negatív munkamodellje. Mindezek okán ezen csoport tagjai változtatják meg véleményüket a legkisebb valószínűséggel – nem csupán a fenti, nehezen megváltoztatható benyomások játszanak ebben közre, hanem az ezekből gyakran követ-

kező házassági preferenciák (a partner gyermekvállalási vágyai hasonlóak, a házasság akaratlagos kerülése vagy a lehetséges partnerek elutasítása) is.

2. Kései kinyilvánítók: A kései kinyilvánítók ezzel szemben húszas éveikben, netán harmincas éveik elején jutnak döntésre, melyet karrier- és életviteli preferenciákkal indokolnak. Általában jellemző rájuk, hogy a gyermekvállalás és életük egyéb, szubjektíve fontosabb területei (párkapcsolat, karrier, szabadság) nem tűnnek összeegyeztethetőnek számukra. Kiegészíthetik ezeket az elképzeléseket az eddigre megszerzett, gyermekekkel kapcsolatos tapasztalatok, testi és mentális betegségek és partnerük kilétének ismerete is.

3. Folytonos halogatók: A folytonos halogatók döntése a legkevésbé egyértelmű és végleges. Esetükben leginkább egyfajta passzív döntéshozatalról beszélhetünk, mely döntések láncolatából áll. Ezen döntések hátterében tipikusan a gyermekvállalás időzítésének nehézsége áll, az az érzés, hogy az idő éppen akkor nem alkalmas valamilyen tanulmányokkal, karrierrel vagy párkapcsolati státusszal kapcsolatos okból kifolyólag. Számukra a folyamat lezárását negyvenes éveik jelentik, amikorra már biológiai nehézségekbe ütközne a gyermekvállalás.

Avison és Furnham 2013-as vizsgálata során a gyermekre nem vágyók csoportjának 59%-a bizonyult korai kinyilvánítónak, vagyis ennyien gondolták úgy, hogy már serdülőkorukban vagy akár korábban tudták, hogy nem akarnak gyermeket vállalni. A vizsgálat tanulsága szerint a korai kinyilvánítók szignifikánsan magasabb nyitottság- és önállóságértékekkel rendelkeznek az önkéntesen gyermektelen csoport többi tagjához képest. Valószínűbben támogatnak környezettel, élővilággal és kultúrával kapcsolatos ügyeket és kevésbé valószínű, hogy ifjúságvédelmi szervezeteket támogatnak. A vizsgálat azonban nem tárt fel különbségeket születési sorrend, testvérszám, vallásosság, politikai orientáció és háziállatokkal kapcsolatos preferenciák terén.

Önkéntes gyermektelenség nemzetközi viszonylatban

Globális szinten elmondható, hogy míg a legtöbb fejlett országban visszaestek a termékenységi számok, és a reprodukciót lehetővé tévő 2,1-es számot csak kevés ország mutatói haladják meg, addig a fejlődő országokban sokszor fordított a helyzet. Bár az eredmények gyakran ellentmondásosak, egyes vizsgálatok szerint a világ egyetlen részén sem valószínű, hogy az önkéntes gyermektelenség legyen a meghatározó tendencia akár csak egyetlen homogén társadalmi csoport esetében is (Basu, 2002).

Az 1960-as évek óta az USA-ban is megnövekedett a gyermektelenek aránya, és ezzel együtt nőtt az önkéntesen gyermektelenek száma is. Az utóbbi években azonban ez a növekedés megállt és ellenkezőjére fordult; a Pew Research Center (2015) adatai szerint 2014-ben a 40 és 44 év közötti nők 15%-ának nem volt gyermeke. Ez ugyan visszaesés a pár évvel korábbi 20%-os arányhoz képest, de még mindig 50%-os növekedésnek számít az 1976-os szinthez képest (*2. ábra*).

Önmagában ez az adat nem árulkodik azonban a gyermekvállalásról önként lemondók számáról. Abma és Martinez (2006) vizsgálatuk során azt találták, hogy a gyermektelen, 35 és 44 év közötti nők 42%-a önkéntesen gyermektelennek vallotta magát, 30% ítélte időlegesnek ezt az állapotot, a fennmaradó 28% pedig önkéntelenül maradt

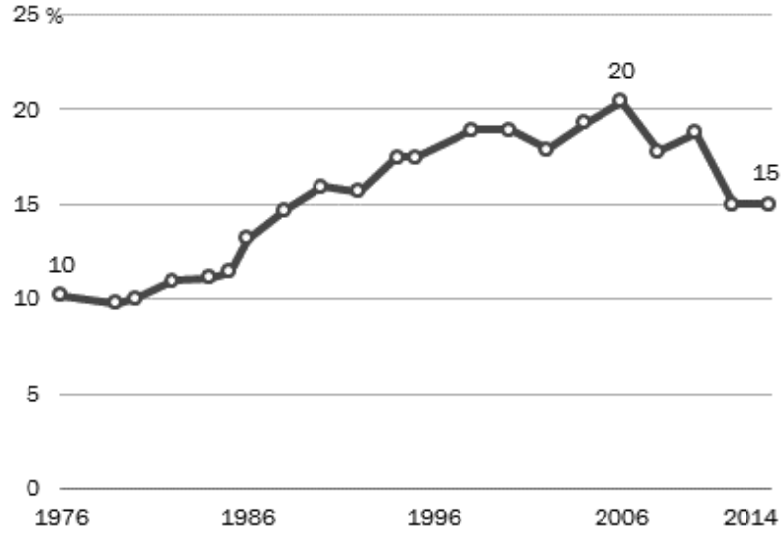

2. ábra. Önkéntesen gyermektelenek aránya a 40–44 év közötti nők körében (Pew Research Center, 2015)

gyermektelen. Tágabb korosztályt vizsgálva, a 15–44 éves amerikai nők 61,8 millió fős populációján belül 2006 és 2010 között 43% volt gyermektelen, és ebből 6% vallotta magát önkéntesen gyermektelennek (Martinez, Daniels és Chandra, 2012).

Az amerikai adatokhoz hasonló számok jelennek meg az európai szakirodalomban is. Az 1968-as születésű nők közül a gyermektelenül maradók arányát tekintve az európai átlag 14%, mely országtól függően 8–25% között mozog (Beaujouan, Sobotka, Brzozowska és Zeman, 2017). A gyermekre nem vágyó 18–40 éves felnőttek aránya a vizsgált európai országokban 1–16% között mozgott – a vizsgálat eredményei alapján a legalacsonyabb aránnyal a kelet-európai országok, valamint Franciaország, Írország és Portugália, a legmagasabbal pedig Hollandia rendelkezett (Miettinen és Szalma, 2014).

Az Európában és az USA-ban megfigyelhető születésszámban bekövetkezett csökkenés jellemzi Japán társadalmát is (Ashbrun-Nardo, 2016). Ami a fejlődő országokat illeti, a legtöbb kevéssé fejlett társadalomban a negyvenes éveik végére gyermektelenül maradó nők aránya nem haladja meg a 10%-ot, egyes országokban (India, Törökország, Pakisztán, Dél-Afrika) pedig az 5%-ot sem (Chamie és Mirkin, 2012; Masebe és Ramosebudi, 2015). Ezekben az országokban azonban gyakran nem érhetőek el az önkéntes gyermektelenségre vonatkozó adatok.

Önkéntes gyermektelenség Magyarországon

Ami a jelenség hazai sajátosságait illeti, az utóbbi években megjelent néhány kutatás segítségével a legfontosabb tudnivalók adottak. A magyar társadalom a kiemelten gyermekcentrikus társadalmak közé sorolható gyermekvállalással kapcsolatos preferenciái

2. táblázat. Mennyire jó, ha egy házaspárnak X számú gyermeke van? 18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 1988, 1997, 2009, % (S. Molnár, 2009, 290)

Ha egy házaspárnak nincs gyermeke	Nagyon jó vagy jó	Sem nem jó, sem nem rossz	Rossz vagy nagyon rossz	Egyéb vélemény vagy nem tudja	Összesen
1988	1,2	22,3	75,8	0,6	100,0
1997	3,8	16,3	75,8	4,0	100,0
2009	6,3	17,8	73,8	2,1	100,0

alapján, a csökkenő populációs szám ellenére is. Ezek kettősének következtében az (önkéntes) gyermektelenség témaköre igen érzékeny és nagyon vitatott kérdéskörnek számít (Szalma és Takács, 2016).

A közvéleményben és a magyar kutatási anyagokban egyaránt megjelenő ideális nő képének fontos része az anyai szerep, s a közhiedelmek szerint a gyermekek jelenléte a családban az élet elengedhetetlen része (Szalma, 2010). A gyermektelenség növekvő arányát a magyar megkérdezettek legnagyobb része (84,9%) negatív tendenciának értékeli (Pongrácz, 2007), és mértékében jelentősen túlbecsüli a valós adatokhoz képest (Szalma és Takács, 2016). Ugyanakkor egy másik kutatás eredményei szerint ez a tendencia mutat némi változást az utóbbi néhány évtizedben (lásd a *2. táblázat*ot); míg 1988-ban a megkérdezettek 1,2%-a tartotta jónak, ha egy házaspárnak nincs gyermeke, addig 2009-ben ez az arány már 6,3% volt (S. Molnár, 2009).

Ami az önkéntesen gyermektelen életmód mellett határozók valós arányát illeti, a fenti fogalmi nehézségek mentén a magyar kutatók igen nagy különbségeket mutatnak megközelítésük és eredményeik alapján. Míg Tarkányi a GfK Roper által közreadott jelentést idézve 20%-os arányról ír a 13–19 éves lányok körében (GfK Roper, 2008), addig más kutatók arról írnak, hogy Magyarországon ez az arány a 18–40 éves nők körében stabilan 2% alattira tehető (Szalma és Takács, 2016).

Szokatlannak tűnhet az imént bemutatott, 13–19 évesek esetében publikált adatok ismertetése, hiszen megkérdőjelezhető ezen jövőbeli elképzelések stabilitása. Szem előtt tartva, hogy kiskorúakról van szó, belátható, hogy az adatok interpretálása önmagában nehézkes. Érdemes azonban azt is figyelembe venni, hogy a fiatalok egy része a fentebb már ismertetett korai kinyilvánítók közé is tartozhat. Ezen csoport korai attitűdjei pedig igen stabilnak bizonyulnak, ők változtatják meg véleményüket a legkisebb valószínűséggel, és sok esetben ezt a véleményt már tizenévesen következetesen képviselik (Dariotis, 2004).

Igaz azonban az, hogy Nyugat-Európában és Észak-Amerikában egyre több nő választja a gyermektelen életformát (Gillespie, 2003). Emellett Magyarországon a gyermektelen 41–45 éves nők aránya az utóbbi évtizedben jelentős növekedést mutatott; míg 2001-ben 7,8% volt, 2011-ben már 11,2%-ra emelkedett (Szabó, 2015). Vitatható azonban, hogy ez a jelenség milyen mértékben függ össze eredeti elhatározásukkal és az általuk kívánt gyermekszámmal, vagyis mennyien tekinthetőek ezen nők közül önkéntesen gyermektelennek.

Szociáldemográfiai sajátosságok

A gyermekszám szempontjából leginkább meghatározó szociáldemográfiai jellemző nők esetében a végzettség, mely fordított korrelációt mutat a gyermekvállalási motivációval és a gyermekszámmal is (Abma és Martinez, 2006). Más szerzők azonban a végzettség fokánál fontosabb tényezőnek tartják annak irányát. Az egészségügyi és pedagógiai pályát választó nők között szignifikánsan kevesebb a gyermektelen, mint humántudományokat és művészeteket preferáló társaik esetén, ráadásul az előbbi csoport termékenységi rátája is magasabb az utóbbiénál (Hoem, Neyer és Andersson, 2006; Masebe és Ramosebudi, 2015).

Elmondható ugyanakkor az is, hogy noha még mindig nagy különbségek vannak végzettség szerint a gyermektelenek arányában, ez a különbség az utóbbi időben csökkenni látszott. A Pew Research Center 2015-ös összehasonlító vizsgálata alapján érzékelhető tendencia, hogy a gyermektelenül maradók aránya minden műveltségi csoportban visszaesett, de különösen nagy ez a különbség a magasabb végzettségű csoportokban. Elemzésük szerint ennek oka lehet egyrészt az, hogy egyre többen, többféle társadalmi csoportból szereznek magasabb végzettséget a korábbi tendenciákhoz képest. Fontos tényező lehet az is, hogy a technológiai fejlődés egyre inkább lehetővé teszi a gyermekvállalás halasztását, így a felsőoktatásban több időt eltöltőknek is van lehetősége később szülővé válni.

A *3. ábra* ezen kutatás eredményeinek egy részét hivatott bemutatni – leolvasható belőle a 40 és 44 éves életkor közötti, gyermektelen nők végzettség szerinti, százalékban kifejezett arányának 1994 és 2014 közti változása. A feltüntetett százalékos arányszámok kapcsán fontos megjegyezni, hogy nem egy-egy év értékeit veszik csupán alapul, vagyis az 1994 jelzés valójában három különböző évben gyűjtött adatok (1992, 1994 és 1995), míg a 2014 jelzés két különböző év adatainak (2012, 2014) kombinációján alapszik. Ugyan az ehhez hasonló kombinált értékek alapjában véve nehezítik az adatsorok értelmezhetőségét, a tanulmány szerzői mégis ezen eljárás mellett döntöttek a megfelelő méretű minta kialakításának céljából. Ahogy az több, a jelen írás során is ismertetett kutatás kapcsán is elmondható, úgy ebben az esetben kiemelten igaz az, hogy a téma szempontjából releváns kutatások és adatok hiánya nagyban nehezíti annak elemezhetőségét és konzekvens vizsgálatát.

Foglalkoztatottság és kereset tekintetében is mutatkoznak különbségek, ugyanis az önkéntesen gyermektelen nők bírtak a legmagasabb keresettel és legtöbb előzetes munkatapasztalattal gyermeket vállalni vágyó vagy akaratuk ellenére gyermektelen társaikhoz képest. Emellett nagyobb valószínűséggel töltenek be vezetői pozíciókat és élnek városokban (Abma és Martinez, 2006), illetve nagyobb valószínűséggel végeznek teljes munkaidős munkát (Avison és Furnham, 2015).

A gyermekmentes személyek sajátosságait taglaló szakirodalmi források jelentős része nőkre irányul, de ma már elérhetőek az önkéntesen gyermektelen férfiakra vonatkozó adatok is. Waren és Pals (2013) eredményei alapján elmondható, hogy nagyon hasonló demográfiai és szocializációs sajátosságokkal bírnak a gyermekmentes nők és férfiak egyaránt. Emellett mindkét nem esetén a hagyományos nemi szerepekbe vetett hit mértékével csökken a gyermekmentes életforma valószínűsége – ez a tényező valamivel erőteljesebb bejóslója a nők ilyen irányú döntésének. Ezzel szemben az isko-

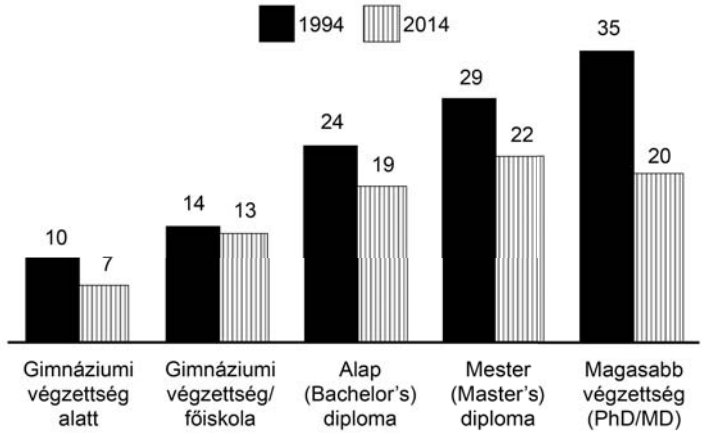

3. ábra. 40–44 év közti gyermektelen nők végzettség szerinti aránya (Pew Research Center, 2015)

lai végzettség kapcsán mutatkoznak szignifikáns különbségek a két nem tekintetében – míg a nők magasabb iskolai végzettség esetén nagyobb valószínűséggel választják a gyermekmentes életformát, addig a férfiak tekintetében nem tekinthető a gyermekmentes életforma szignifikáns előrejelzőjének az iskolai végzettségük foka.

Vallásosság szempontjából szignifikánsan különböznek az önkéntesen gyermektelenek Avison és Furnham (2013) kutatása alapján. A gyermekre vágyókkal szemben lényegesen kevésbé valószínű, hogy vallásosnak tartják magukat – a megkérdezettek 48%-a nem tartotta magát vallásosnak, míg a gyermekre vágyók csoportja 23%-os arányban vetette el a vallásosság gondolatát. A vágyott gyermekek ideális száma, valamint a szülővé válásra való vágy mértéke is pozitív korrelációt mutatott a vallásosság mértékével.

Politikai beállítottság tekintetében elmondható, hogy az önkéntesen gyermektelenek inkább liberális eszméket vallanak, és szignifikánsan magasabb átlagértékekkel rendelkeznek liberális kérdésekkel való egyetértés terén, mint a gyermeket vállalni vágyók csoportja (Avison és Furnham, 2013). Kevésbé konzervatívak, és nagyobb esélylyel vallanak hagyományostól eltérő elképzeléseket, többek között a nemi egyenlőség tekintetében is (Abma és Martinez, 2006; Waren és Pals, 2013).

Ugyanezen kutatás során Avison és Furnham (2013) arra az eredményre jutottak, hogy a gyermekre nem vágyók szignifikánsan nagyobb arányban tartanak háziállatokat, s ami az állatok fajtáját illeti, preferenciájuk megegyezik a gyermekre vágyókéval. Szintén ebből a vizsgálatból következő eredmény, hogy az önkéntesen gyermektelenek szignifikánsan nagyobb arányban támogatnak adományokkal különböző jótékonysági szervezeteket. A vizsgálat során a támogatott ügyek típusai között is találtak különbségeket (lásd a *4. ábrát*); a gyermekre nem vágyók szignifikánsan valószínűbben támogattak természettel és kultúrával kapcsolatos ügyeket, míg a gyermekre vágyók csoportja inkább az egészséggel, gyermekekkel, nemzetközi fejlődéssel és hajléktalansággal kapcsolatos kérdéseket preferálta.

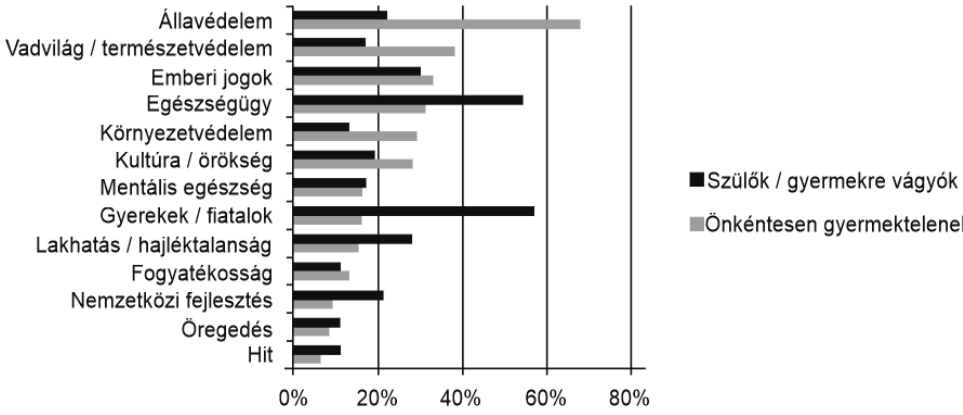

4. ábra. Jótékonysági ügyek támogatottságuk mértéke szerint (Avison és Furnham, 2013)

Összességében elmondható tehát, hogy a gyermekmentes életformát választó nők tipikusan magasan iskolázottak, karrier- és célorientáltak, teljes munkaidőben dolgoznak, nem élnek házasságban, nem vallásosak. Fizetésük magasabb, mint gyermeket vállalni vágyó társaiké, és hozzájuk képest kevésbé konzervatívak (Bays, 2016). Az önkéntesen gyermektelen férfiak sok tekintetben a gyermekmentes nőkhöz hasonló szocializációs és demográfiai háttérrel rendelkeznek, de esetükben iskolai végzettségük foka nem függ össze gyermekvállalási hajlandóságukkal.

PSZICHOLÓGIAI SAJÁTOSSÁGOK: SZEMÉLYISÉGJELLEMZŐK

A téma szakmai vizsgálatának szempontjából nehezítő tényező, hogy az önkéntesen gyermektelen nők csoportja nem alkot homogén csoportot (Szalma és Takács, 2016). Tagjai nem ugyanazon okokból kifolyólag jutnak el döntésükhöz, fejlődési folyamataik eltéréseket mutatnak, nemi és szexuális orientációjuk széles skálán mozoghat, koruk, vallási beállítódásuk és motivációik változatosak lehetnek, ahogy kapcsolati státuszukban is mutatkoznak eltérések, melyek hatással vannak társadalmi megítélésükre is. Ezen sajátosságok ismerete meghatározó fontosságú a téma vizsgálatához. Ennek ellenére is beszélhetünk olyan pszichológiai meghatározókról, melyek specifikusak ezen heterogén csoport tagjaira.

Számos személyiséglélektani kutatás foglalkozik a gyermekvállalás témaköréhez ilyen vagy olyan módon kapcsolódó jelenségek feltárásával. Ilyen jelenségek például a szexuális viselkedés, a házasság vagy akár a romantikus kapcsolatok témaköre (Miller, 1992; Jokela, Kivimäki, Elovainio és Keltikangas-Järvinen, 2009). Belátható tehát, hogy a téma szempontjából fontos vizsgálni azt is, hogy a személyiség milyen kapcsolatban állhat a gyermekvállalásra való hajlandósággal, illetve – ebben az adott esetben – annak hiányával.

Az önkéntesen gyermektelenek személyisége

Ami az önkéntesen gyermektelen nők személyiséglélektani sajátosságait illeti, több kutatás (Houseknecht, 1979; Miller, 1992; Avison és Furnham, 2015) eredményei alapján megállapítható, hogy az önkéntesen gyermektelenek magasabb autonómiaigénnyel és magasabb teljesítménymotivációval rendelkeznek gyermeket vállalni vágyó társaiknál. E két tulajdonság és a gyermektelen életmód preferenciájának együttes megléte esetén pedig megnövekszik a valószínűsége annak, hogy e mellett az életmód mellett döntenek.

Személyiséglélektani sajátosságaik vizsgálatához Avison és Furnham (2015) a Big Five személyiségvizsgáló kérdőívet és kiegészítő módszereket használta. Kutatásuk során azt találták, hogy az önkéntesen gyermektelen nők három faktor mentén is szignifikáns eltérést mutatnak gyermeket vállalni vágyó társaikhoz képest. Eredményeik alapján megállapítható, hogy az előbbi csoport mind barátságosság, mind pedig extraverzió tekintetében alacsonyabb, míg önállóság tekintetében magasabb átlag pontértékekkel rendelkezik, mint a gyermeket vállalni vágyó nők csoportja. Neuroticizmus- és nyitottságértékeik is magasabbnak bizonyultak a másik csoporténál, ám ez a különbség nem volt szignifikáns.

Ugyanezen vizsgálat során állapították meg azt is, hogy a barátságosság értékkel nő a gyermekvállalási vágy értéke, míg az önállóság értékének növekedésével ez csökken. A barátságosság volt továbbá az egyetlen faktor, amely összefüggésbe hozható volt a gyermekek számának kívánt értékével; a magasabb értékkel rendelkezők több gyermekre vágytak. Ezen eredmény alapján feltételezhető, hogy ez a jellemző fontos szerepet tölt be a gyermekvállalási motiváció alakulásában. Nyitottság szempontjából ugyan nem találtak szignifikáns különbségeket a fenti két csoport között, de érdekes megállapításra jutottak a gyermektelen csoport alcsoportjai kapcsán. Vonatkozó összehasonlításaik során azt találták, hogy azok, akik aránylag korán eldöntik, hogy gyermektelenek akarnak lenni, szignifikánsan nyitottabbaknak és önállóbbnak bizonyultak összes többi társuknál, de extraverzió és barátságosság terén nem mutattak eltérést.

A gyermektelenség mellett határozók és gyermekre vágyó társaik között intelligencia tekintetében is mutatkoznak különbségek. Kanazawa (2014) eredményei szerint mind férfiak, mind pedig nők esetén a magasabb intelligencia nagyobb eséllyel jár együtt a gyermekmentes életút vágyával, de csak magas intelligenciájú nők esetén válik valószínűbbé az, hogy valóban így határoznak. A gyermekkori intelligencia szintjének egy standard deviációval (15 IQ-pont) való növelése 21–25%-os csökkenést eredményez az anyává válás valószínűségében. Ezen előrejelzés alapján tehát a gyermekkorukban az átlagos intelligenciát 15 IQ-ponttal meghaladó intelligenciájú nők 21–25%-kal kisebb eséllyel válnak anyává, de 30 IQ-pontos eltérés esetén ez az arány akár 50%-ra is módosulhat. A szerző megállapítása szerint ez is hozzájárul az átlag intelligenciaszint csökkenéséhez a fejlett ipari társadalmakban.

Látható, hogy a fenti eredmények alapján valóban találhatóak személyiséglélektani különbségek gyermekre vágyó, illetve önkéntes gyermektelenség mellett döntő nők esetén. Másfelől ez alapján feltételezhető, hogy a Houseknecht (1979) által leírt csoportok, vagyis a gyermektelenségre vonatkozó döntésüket korán meghozók és a döntést halogatók közötti különbségek személyiséglélektani jelleggel is jelentkeznek.

Személyiségjellemzők genetikai meghatározottsága

A gyermekvállalásra vagy annak elkerülésére motiváló tényezők vizsgálata tehát elengedhetetlen a téma szempontjából. Mindenekelőtt érdemes szót ejteni a biológiai determináció kérdésköréről, vagyis arról, hogy a gyermekvállalást meghatározó személyiségjellemzők és személyes motívumok vajon milyen mértékben függnek örökletes hatásoktól. Egyes korai kutatások azt látszanak igazolni, hogy személyiségjegyeink 30–50%-a genetikailag determinált (Bouchard, Lykken, McGue, Segal és Tellegen, 1990; Plomin, 1990), mások a jelen témához közvetlenül kötődő fertilitási vágy és szándék, illetve a gondoskodási motiváció örökletességével kapcsolatban végeztek kutatásokat (McAllister, Pepper, Virgo és Coall, 2016).

Miller (2011) egyike volt ezeknek a kutatóknak. Kapcsolódó felvetése szerint létezhetnek olyan örökletes genetikai tényezők, melyek (részben) felelőssé tehetőek a gyermekvállalással kapcsolatos attitűdökért és a magas fertilitásért. Kutatásai során talált olyan örökletességi faktort, mely az általa két komponensre bontott fertilitással kapcsolatos viselkedés jelentős részét magyarázhatja. Megfogalmazásában ez a két komponens – a fertilitási vágy és a fertilitási szándék – jól elkülöníthetőek, a vágyak egy, a gyermekvállaláshoz vezető szekvenciális folyamatban megelőzik a szándékokat. Feltételezései szerint a fertilitási vágyak 70%-áért, míg a fertilitási szándékok 40%-áért ez az örökletes faktor tehető felelőssé. Leírásában három genetikai polimorfizmusra hívta fel a figyelmet (CNR1 kannabinoid receptor, OXTR oxitocin receptor és HTT szerotonin transzporter). Ezek szoros kapcsolatban állhatnak olyan személyiségjellemzőkkel, melyek nagyban meghatározhatják a termékenységgel kapcsolatos motivációk, vágyak és szándékok alakulását. Alábbi sematikus modelljében (*5. ábra*), melynek alapját korábbi kutatásai adják, ezt a jelenséget kívánta szemléltetni.

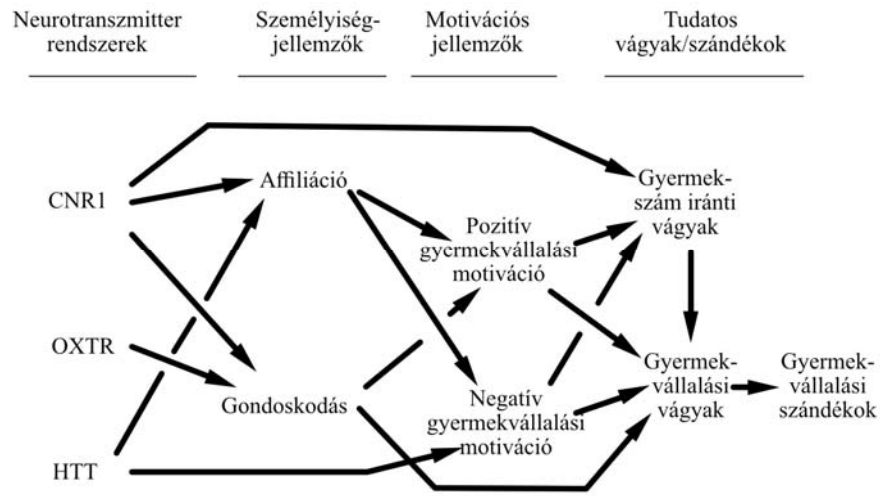

5. ábra. A három genetikai polimorfizmust a személyiségjellemzőkhöz és motivációs komponensekhez kötő modell sematikus reprezentációja (Miller, 2011, 84)

Szintén a gondoskodási vágyra mint a gyermekvállalást meghatározó személyiségjellemzőre reflektál Basten (2009), aki evolúciós pszichológiai megközelítésben értekezik a kérdésről. Szerinte ez a jellemző a párválasztási szelekció során emelkedhetett ki, hiszen megléte egyfajta előzetes bizonyítéka lehet a szülői képességeknek. Feltételezhető, hogy hormonálisan meghatározott és kontrollált tulajdonságról van szó, melynek erősségét több tényező is befolyásolhatja, így például egy elkötelezett párkapcsolat megléte, a háztartási szerepek rendszere vagy az életkor. A kapcsolódó gyermekkori tapasztalatok is meghatározó fontosságúak lehetnek alakulásában, így például a fiatalabb testvérekre való vigyázás is korai kulcsává válhat e tulajdonság kibontakozásának. Mértéke később is növekedhet a felnőttkori tapasztalatok, például gyermekekkel való interakció hatására.

E témakör bővebb és pontosabb kifejtése önmagában is jócskán meghaladja jelen írás terjedelmi és tartalmi korlátait, jelentősége miatt viszont mindenképpen helye van az önkéntes gyermektelenség pszichológiáját feltáró kutatási anyagban. A leírtak mellett igaz azonban az is, hogy a genetikai tényezők pontos hatásmechanizmusának tekintetében a mai napig megoszlanak a vélemények. Egyesek szerint a gyermekvállalási motiváció kizárólagos genetikai meghatározottsága nemcsak nem egyértelmű, de igen valószínűtlen is. Basten (2009) összefoglaló elemzésében megjegyzi, hogy számos szerző álláspontja szerint ahelyett, hogy kizárólagosan örökletes hatásokat keresnénk, érdemesebb lehet egymással interakcióba kerülő tényezők egész spektrumát feltárni. Ezek a hatások ugyanis felróhatóak megannyi hatásnak, így például a kulturális hagyatéknak, genetikának, tapasztalatoknak és környezeti hatásoknak is. Az ok-okozati kapcsolatok feltárásának nehézsége miatt a McAllister és munkatársai által összeállított metaanalízis konklúziójában is arra utalnak, hogy több kutatásra és újragondolt módszertani megközelítésre lesz szükség a korrelációs eredmények kauzális útvonallá rendezésének érdekében (McAllister, Pepper, Virgo és Coall, 2016).

A gyeremekmentesség motivációs összetevői

Motivációk tekintetében a legfontosabb tényező a szabadság és autonómia keresése. A gyermekvállalással járó kötelezettségektől való függetlenedés vágya és a szabadság magasra értékelése több kutatásban is a résztvevők mintegy 80%-a szerint volt fontos meghatározója döntésüknek (Avison és Furnham, 2015). A válaszok alapján úgy tűnik, hogy öt fő motivációs faktor különíthető el, és ezek különböznek abban is, hogy mely személyiségjegyekkel mutatnak összefüggéseket.

Elkülönítésre kerültek egyrészt (1) olyan *általánosan elfogadott nézetek*, melyek nem korreláltak egyetlen személyiségjellemzővel sem. Ezekkel a legtöbb válaszadó egyetértett és azonosulni tudott. Ilyenek voltak például a szabadságra és nyugalomra való vágy, illetve a felelősség kerülésének vágya.

Megjelentek (2) *intrinzik érvek*, amelyeknek magas értékei együttjárást mutattak a függetlenség és neuroticizmus magas értékeivel, valamint az extraverzió és barátságosság alacsony mértékével. Ezek leginkább az anyai és szülői ösztön hiányának érzéséhez kapcsolódtak, illetve megjelent köztük a gyerekek társaságának kerülésére való vágy.

Újabb csoportot alkottak az (3) *ideológiai aggodalmak,* mint például a túlnépesedéstől való félelem, az önbeteljesítésre való irányultság és a társadalmi közreműködés vágya. Azoknak a személyeknek, akiket ezek a kérdések kiemelten foglalkoztattak, nyitottságértékeik is magasak voltak.

A (4) *gyermekvállalással kapcsolatos aggodalmak,* így például a gyermeknevelési nehézségektől való félelem, külön csoportba kerültek. Személyiségjegyek szempontjából elmondható, hogy az ezen motivációkat felsorakoztató személyek magasabb fokú neuroticizmussal és alacsonyabb értékű extraverzióval, függetlenséggel és lelkiismeretességgel voltak jellemezhetőek.

Végül a (5) *kifejezetten nők számára releváns érvek* alkották az utolsó kategóriát. Itt megjelentek a karrierrel, a gyermekgondozási kötelezettségek egyenlőtlen megosztásával és a testi következményekkel kapcsolatos félelmek, melyek a lelkiismeretesség-értékkel álltak pozitív korrelációban (Avison és Furnham, 2013).

Ezeken túl gyakran említett motívumok más kutatások alapján a spontán mobilitás korlátozásától való félelem, a más felnőttekkel (kiemelten pedig saját partnerükkel) létesített személyes kapcsolatok kialakításának és fenntartásának vágya, averzió a szülővé válással kapcsolatos változásoktól, valamint a szülői szerep elvetése vagy az arra való képtelenség érzése, illetve az önzőség (Blackstone és Stewart, 2012). Három igen konkrét és a fentiek közül is kiemelkedő motivációs tényező merül fel gyakrabban a szakirodalomban: a túlnépesedés elkerülésének elősegítése, a saját boldogtalan gyermekkor emlékei, valamint a szülés fizikai következményeitől való félelem (Avison és Furnham, 2015).

Gillespie (2003) a fenti tényezőket – vagyis az imént felsorolt motivációs faktorokat – kettős csoportosítással különítette el egymástól. Számba vett (1) *a gyermektelenségre ösztönző* (szabadság és kapcsolatok vágya) és (2) a *gyermekvállalástól taszító* (anyasággal asszociált veszteségek, anyasággal kapcsolatos tevékenységek elvetése) tényezőket. Megközelítésében tehát mérvadónak tekintette, hogy egy adott motívum arra ösztönzi-e az adott személyt, hogy gyermekmentes életet válasszon magának a lehetséges pozitívumok vagy jutalmak okán, melyek ezzel az életformával járhatnak – vagy éppen ellenkezőleg, a gyermekvállalással járó következmények iránti averzió vezeti inkább döntésében.

Ezek alapján elmondható, hogy nagy jelentősége lehet a gyermekmentes életforma kialakulásában a függetlenedéssel, autonómiával és szabadsággal, valamint a gyermekmentességhez kapcsolódó ideológiákkal kapcsolatos nézeteknek. Meghatározóak lehetnek továbbá az egyén anyai kompetenciáival és felelősségével, illetve nők számára jellegzetes nehézségeket tartogató anyai életúttal kapcsolatos elgondolásai. Ezzel együtt a szerzők kiemelik azt is, hogy az önkéntesen gyermektelenekre vonatkozó sztereotip nézetekkel ellentétben a legtöbben nem elsősorban azért döntenek életformájuk mellett, hogy karrierjükre fókuszálhassanak. Sokkal inkább jellemzőnek tűnik az, hogy kényelmetlenül érzik magukat gyerekek között, nem találják őket különösebben érdekesnek, netán nem éreznek olyan vágyat a szülővé válásra, amelyet alapvetőnek tartanak a gyermekvállalás tekintetében (Avison és Furnham, 2015).

Nemi identitás

Az önkéntesen gyermektelen nőkkel kapcsolatos, nemi identitást érintő kutatások konklúziói egyaránt azt mutatják, hogy a nők e csoportja a tradicionális, normatív női szerepeket elvető identitással rendelkezik. Fontos azonban kiemelni, hogy a téma szakirodalma alapjában véve heteronormatív, vagyis a heteroszexuálistól eltérő szexuális beállítottságú egyéneket általában nem azonosították, vagy direkt heteroszexuális mintával dolgoztak. Ennek okán jelen írásban a szexuális orientáció és a nemi identitás elkülönítve kerülnek tárgyalásra, utóbbinak heteroszexuális személyekkel folytatott kutatások adják az alapját.

Mollen (2006) azt találta, hogy a vizsgálatában részt vevő önkéntesen gyermektelen nők nemi szereppel kapcsolatos attitűdjeit gyakran a lázadás vagy ellenállás gondolatai határozzák meg. Eredményei különösen érdekesek fejlődéslélektani szempontból, ugyanis vizsgálati alanyait nem csupán jelenlegi attitűdjükről kérdezte meg, hanem gyermekkori viszonyulásukra vonatkozó adatokat is gyűjtött. Ezek alapján úgy találta, hogy ezek a nők gyakran már gyermekkorukra visszaemlékezve is a hagyományos női nemi szerepektől eltérő viselkedésről és viszonyulásról számolnak be játéktevékenységük tekintetében. Babákkal való interakciójukat nem határozták meg az anyai szereppel kapcsolatos attitűdök, s amennyiben tehették, a babázós és papás-mamás játékok helyett könyvekkel és nagyobb fizikai aktivitást megkövetelő vagy kinti elfoglaltságokkal töltötték idejüket.

Egy másik kutatás során Newton és Stewart (2013) arra az eredményre jutottak, hogy a nemi szempontból nem normatív életutakat bejáró nők a konvencionális női nemi szerepeknek kevésbé megfelelő személyiségjegyekkel rendelkeznek, és ezt igaznak találták gyermektelen nők tekintetében is. Vizsgálatuk során középkorú gyermektelen és gyermekkel rendelkező nőket hasonlítottak össze, és azt találták, hogy a gyermektelen nők magasabb pontszámot értek el a maszkulin vonások skálán, és szignifikánsan alacsonyabb pontszámot szereztek a feminin vonások skáláján. Emellett gyermekkel rendelkező társaiknál kevésbé bizonyultak gondoskodónak, femininnek viselkedésükben, illetve kevésbé vágytak megerősítésre másoktól, de szkeptikusabbnak, autonómabbnak és távolságtartóbbnak bizonyultak.

Szexuális irányultság

A legtöbb, a gyermekmentességgel foglalkozó vizsgálat heteronormatív megközelítésben tárgyalta a kérdéskört; a legtöbb korábbi kutatás elsősorban vagy kizárólag heteroszexuális nők gyermekvállalási attitűdjeire fókuszált. Az utóbbi évtizedek törvényi, társadalmi és technológiai változásai azonban egyre elérhetőbbé tették a gyermekvállalás lehetőségét az LMBT közösség tagjai számára is. Ezen folyamatok következtében egyre többen gondolnak közülük a szülővé válás lehetőségére és egyre többen hozhatnak meg gyermekvállalással kapcsolatos legitim döntéseket.

Gato, Santos és Fontaine (2017) homoszexuális férfiak és nők gyermekvállalással kapcsolatos döntéseit vizsgáló összefoglaló írásukban számot adnak arról, hogy noha

egyre több homoszexuális nő és férfi vállal gyermeket az USA-ban, még mindig sokkal kevesebben válnak, illetve vágynak és terveznek a szülővé válással heteroszexuális társaikhoz képest. Fertilitási döntéseiket több faktor is meghatározza, ezeket a szerzők az alábbiak szerint négy nagy csoportba sorolták.

Fontos szerepet játszanak a különböző (1) *szociáldemográfiai tényezők* (nem, életkor, kohorsz, valamint rassz és etnicitás). Nemi szempontból fontos kérdés egyrészt a háztartáson belüli munkamegosztás és ennek nemi vetületei. Az ezzel kapcsolatos eredmények nem egyértelműek, a téma további feltárása fontos lehetne ezen tényező gyermekvállalásra gyakorolt hatásának megértése szempontjából – az viszont elmondható, hogy a homoszexuális nők nagyobb valószínűséggel vágynak és szándékoznak gyermeket vállalni, mint a homoszexuális férfiak. Életkor és kohorsz tekintetében elmondható, hogy a fiatalabb kohorszba tartozók közül egyre többen gondolnak a szülővé válásra. Nem tiszta viszont, hogy ez az általános tendencia jogi és egyéb tényezők függvényében milyen megoszlást mutat. Rasszal és etnicitással kapcsolatban kevés eredmény ismert homoszexuális felnőttek gyermekvállalási intenciói kapcsán – feltételezhető az interszekcionalitással kapcsolatos szakirodalom alapján, hogy ez a kettős identitás más és más gyermekvállalási kimenetekkel jár.

Döntésüket meghatározzák továbbá (2) *személyes tényezők,* így a homoszexuálisok elleni előítéletek internalizáltsága, illetve a személy nyitottsága heteroszexuálistól eltérő beállítottsága kapcsán. Ezek a stigmatizációhoz kapcsolódó tényezők hátráltató hatásúak lehetnek a gyermekvállalásra, ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a heteroszexuálistól eltérő identitásnak pozitív aspektusai is lehetnek. Ezen aspektusok hatásai a gyermekvállalási attitűdökre még felderítetlenek, a szerzők külön felhívják a figyelmet erre a szakirodalmi hiányosságra.

A döntés meghozatalában közrejátszanak továbbá (3) *kapcsolati sajátosságok* (partner szülői motivációija és a társas támogatottság mértéke). Egy adott párkapcsolaton belül is eltérő gyermekvállalási motivációkkal bírhatnak a partnerek – ez különösen sok kérdést vethet fel az azonos nemű kapcsolatokban élő személyek döntései kapcsán. Kérdéses, hogy milyen szempontok alapján egyeznek meg a gyermekvállalással kapcsolatos szerepkörök felosztásában – adott esetben ennek jogi (adoptáció) vagy egészségügyi (mesterséges megtermékenyítés) vetületeinek vállalásában. Ami a társas támogatottságot illeti, a szülővé váló homoszexuális férfiak és nők egyaránt származási családjaik erős támogatásáról adnak számot.

Kiemelt jelentőségűek továbbá a (4) *kontextuális szempontok* (munkafeltételek, LMBT támogató hálózatokhoz, információkhoz és egyéb erőforrásokhoz való hozzáférés, valamint a fennálló szociális, legális és orvosi korlátok). A különböző diszkriminációk és az ezekhez kapcsolódó munkahelyi körülmények és szabályozások részei lehetnek a gyermekvállalást hátráltató tényezőknek. Pozitív hatással lehetnek viszont a pozitív munkahelyi tapasztalatok, így a kollégák támogatása. Különböző vizsgálatok eredményei arra mutattak rá, hogy az információs erőforrások, valamint az erre specializált támogató csoportok hozzáférhetősége nagy hatással lehet a homoszexuális felnőttek gyermekvállalási motivációira. Végül pedig fontos kitérni a szexuális orientációjuk szempontjából kisebbségbe kerülőket sújtó különböző jogi és társadalmi környezetek hatásaira is – jelenleg nagy változatosság figyelhető meg kultúránként és országon-

ként ilyen téren. Emellett a különböző előítéletek és az ezekhez kapcsolódó kapuőrök (jelen esetben írott vagy íratlan szabályok) szintén nehezíthetik az örökbefogadási vagy megtermékenyítési folyamatot, s ezáltal a gyermekvállalásra is hatással vannak.

Érdekes megközelítés lehet annak vizsgálata is, hogy vajon a gyermekvállaláshoz vezető különféle utak során az ezzel kapcsolatos döntéseket befolyásoló tényezők mennyiben térhetnek el a különböző és az azonosnemű párok esetében. A szerzők külön kiemelik a biologista ideológiák jelentőségét a kérdéskörben – fontos lehet ugyanis az egyének számára az, hogy milyen biológiai kapcsolatban állnak gyermekükkel és ennek jelentősége egészen máshogy jelenhet meg homoszexuális és heteroszexuális egyének esetében. Példaként pedig több korábbi vizsgálat eredményeit elevenítik fel. Partnereikhez képest ugyanis egyes leszbikus szülőanyák erősebb vágyat éreztek a gyermekvállalásra, az elsődleges gyermekgondozás nagyobb részét ők vállalták, és bizonyos szinten közelebbinek érezték kapcsolatukat gyermekükkel. Más vizsgálatok a különböző „fordulópontok" jelentőségét emelik ki. Bizonyos esetekben többek között homoszexuális szülők társasága és barátsága, a mások gyermekeivel töltött idő, valamint az egyén saját gyermekvállalási vágyának növekedésével való szembesülés is ilyen fordulópontként szolgálhatnak és nagyban befolyásolhatják az egyén gyermekvállalásra vonatkozó elképzeléseit.

A legtöbb heteroszexuálistól eltérő szexuális orientációval foglalkozó kutatás homoszexuálisok gyermekvállalásával kapcsolatos. Lényegesen kevesebb információ található biszexuális és transzszexuális nők és férfiak gyermekvállalási attitűdjeiről. Szintén Gato, Santos és Fontaine (2017) foglalják össze az eddigi eredményeket rövid kitekintésükben. A biszexuális szülők kapcsán egyes szerzők felvetik, hogy a biszexuális identitás nehezen fenntarthatónak bizonyulhat a szülővé válás folyamata során. Ugyanakkor más vizsgálatok eredményei szerint a biszexuális nők és férfiak nagyobb eséllyel vágynak gyermekre, mint homoszexuális társaik. Biszexuális anyákkal folytatott beszélgetések fényt derítenek arra is, hogy e két szerepet ezek az anyák képesnek bizonyultak pozitív és egymással kompatibilis szerepként megélni. Ami a transzszexuális személyek lehetőségeit illeti, ők is számos hátráltató tényezővel nézhetnek szembe ilyen téren – ezek közé tartoznak a kulturális attitűdök, valamint a lehetőségeiket korlátozó jogi és orvosi szabályozások.

Összességében elmondható, hogy a téma szakirodalma egyáltalán nem teljes, a gyermekmentesség irodalmán belül is kifejezetten hiányos területet alkot. A legtöbb vizsgálat amerikai mintával dolgozott, és ezek fókuszában többnyire nem a gyermekmentesek álltak, hanem a gyermekvállalási attitűdök. Nagy jelentősége lenne a felvetett kérdéskörök alaposabb vizsgálatának, a gyermekmentességre fókuszáló kutatásoknak, a megkérdezettek köre diverzifikálásának, valamit a nemzetközi és hazai sajátosságok felderítésének is. Ezzel együtt az eddigi vizsgálatok alapján látható, hogy a heteroszexuálistól eltérő szexuális orientációjú személyek gyermekmentességre irányuló döntéseit komplex, specifikus háttértényezők határozzák meg.

FEJLŐDÉSLÉLEKTANI MEGFONTOLÁSOK

Családi háttér

Az önkéntesen gyermektelen nők fiatalkori jellemzőinek vizsgálata során Mollen (2006) azt találta, hogy vizsgálati alanyai döntő fontosságúnak írták le gyermektelenségük szempontjából szüleik hatását életükre. Kutatása alapján ennek ellenére sem egyértelmű, hogy pontosan milyen hatások a leginkább meghatározóak ilyen szempontból.

Houseknecht (1979) az önkéntesen gyermektelen nők fejlődéslélektani vizsgálata során a döntés időpontján kívül egyéb különbségeket is feltárt a fentebb ismertetett két csoport – a korai kinyilvánítók és a halogatók – között az általa leírt három fő tényező (többek között a családi háttér) mentén. Kutatásai alapján elmondható, hogy a korai kinyilvánítók a halogatókhoz képest nagyobb pszichológiai távolságot éreztek szüleik és maguk között serdülőkorukban, származási családjuk érzelmi melegségét alacsonyabbra értékelték, szüleik teljesítmény iránti elvárásai szigorúbbak voltak, lényegesen gyakrabban döntöttek a végleges sterilizáció mellett, és szignifikánsan többen voltak már túl legalább egy váláson.

Ezzel szemben a halogatók szülei jobban támogatták gyermekük asszertív autonómiára való igényét, átlagosan több, a döntésüket támogató és annak meghozatalában figyelembe vett referenciacsoport veszi őket körül, és szüleik fegyelmezési mintázataiban is akadtak eltérések a korai kinyilvánítókhoz képest.

A nevelési stílusok mellett még egy szempontból találhatóak különbségek gyermektelenség tekintetében, ez pedig a testvérek hiánya. Kiernan 1989-es vizsgálata során azt találta, hogy míg a testvérek és gyermekek száma között nem áll fenn összefüggés, addig a testvérek hiánya szignifikánsan valószínűbbé teszi a gyermektelenséget. Megerősíti ezt a feltevést Avison és Furnham (2015) vizsgálata is, mely során azt találták, hogy a testvérszám esetén a két csoport közti eltérés szignifikáns – az önkéntesen gyermektelenek 18%-ának nem volt testvére, míg a gyermekre vágyó csoport esetén ez az arány csupán 10% volt. Kisebb, nem szignifikáns különbségre világítottak rá a családok mérete között is; a gyermektelenek 40%-a származott olyan családból, ahol kettőnél több a gyermekek száma, a másik csoport esetén pedig 52% volt ez az arány.

Miller fejlődéslélektani modellje

Miller (1992) fejlődéslélektani modellje a gyermekvállalási motiváció kialakulásának fő komponenseit írja le, fejlődési tapasztalatok és pszichológiai jellemzők figyelembevételével. A modell sematikus ábrázolása (*6. ábra*) reprezentálja Miller kutatásainak eredményét, mely szerint a gyermekkori, serdülőkori és felnőttkori személyiségjegyek és az ezen időszakokat meghatározó tapasztalatok együttese felelős a gyermekvállalási motiváció kialakulásáért.

A modell alapján a gyermekvállalási motivációra három tényező van közvetlen hatással: (1) a gyermekkori és serdülőkori tapasztalatok, (2) a felnőttkori tapasztalatok, valamint (3) a felnőttkori személyiségjellemzők.

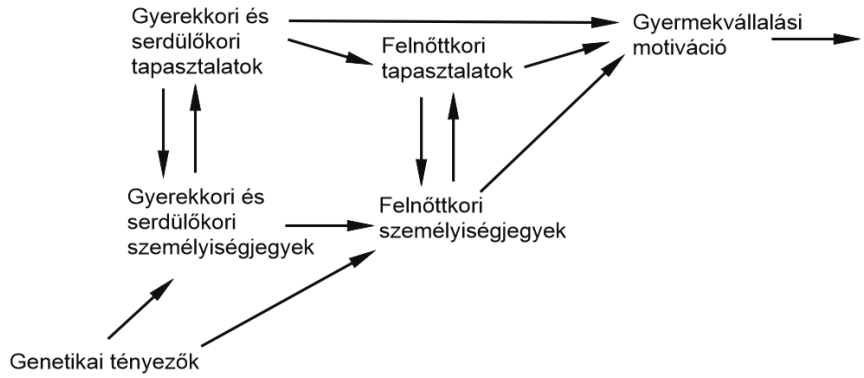

6. ábra. A gyermekvállalási motiváció fejlődéslélektani modellje (Miller, 1992, 268)

Miller a három közvetlen hatású tényező (a gyermekvállalási motiváció szempontjából vett) meghatározóit is kifejti:

(1) *Gyermekkori tapasztalatok*: Fontos a családi kapcsolatok minősége, a családcentrikus értékek átadása, valamint a modellálás. A jobb, szeretettel teljes családi kapcsolatok, családcentrikus értékek elsajátítása, valamint a szülőkkel és ezáltal a szülői szereppel való azonosulás mind növelhetik a gyermekvállalási hajlandóságot.

Serdülőkori tapasztalatok: A gyermekgondozással kapcsolatos és iskolai tapasztalatok meghatározóak lehetnek. A gyermekgondozási tapasztalatok segíthetnek a gyermekekkel kapcsolatos pozitív élmények szerzésében, míg az iskolai előmenetel és teljesítmény meghatározhatja az egyéni (gyermekvállalással kapcsolatos) célok és képességek alakulását.

(2) *Felnőttkori tapasztalatok*: A felsőoktatási tapasztalatok, házasság, hivatás, vallás és a folyamatos pozitív kapcsolat a származási családdal szintén meghatározóak. A különböző társadalmi intézmények szerepe ebben az életkorban igen fontos, és ezek közül is kiemelkedő jelentőségű lehet a gyermektelen életforma választásában a felsőoktatás szerepe. Mind a felsőoktatás, mind pedig egyes hivatások időbeli „vetélytársai" lehetnek a gyermekvállalásnak, de a vallásosság, a házasság és a származási családdal fenntartott jó viszony a gyermekvállalást segítheti elő.

(3) *Felnőttkori személyiségjellemzők*: Fontosak a gondoskodási és affiliációs szükségletek, illetve az autonómiára való igény és a teljesítménymotiváció. Az előbbi két jellemző a gyermekvállalás, míg az utóbbi kettő a gyermektelenség pozitív megítélésével kapcsolható össze.

Az önkéntesen gyermektelen nők felnőttkori személyiségjellemzői alapján gyermekvállalást előrevetítő kutatásuk során Jokela és munkatársai (2009) konkrétabb eredményeket ismertettek. Megbizonyosodtak arról, hogy az általuk vizsgált három személyiségjellemző különböző módon ugyan, de meghatározza a gyermekvállalási szándékot. E három jellemzőt az alábbiak szerint jellemezték: Magas szociabilitásértékkel bír megállapításuk szerint az az ember, aki mások közelségét és társaságát jobban élvezi az

egyedüllétnél, e jellemző pedig kapcsolódik az extraverzióhoz. Az emocionalitásérték a neuroticizmushoz kapcsolható és azt reprezentálja, hogy az egyén milyen mértékben fogékony a negatív érzések, így például a félelem vagy a harag megélésére. A félreérthetőség elkerülése érdekében és az itt használt fogalom negatív színezete miatt a továbbiakban ez a jellemző negatív emocionalitásként kerül említésre. Végül a magas aktivitásszintű egyén jellemzően energetikusan és élénken viselkedik, napi rutinja is igen aktív.

A gyermekvállalási szándék tekintetében vizsgálataik alapján elmondható, hogy a negatív emocionalitás magas értéke csökkenti a gyerekvállalás valószínűségét, míg a magasabb értékű szociabilitás, illetve férfiak esetében a magasabb aktivitási szint növeli ezt. Vizsgálataik során azt találták továbbá, hogy a személyiség és a gyermekvállalás között kétirányú kapcsolat tárható fel. Tehát a gyerekvállalás tényének is van hatása a személyiségre: a fenti kutatás keretei között azt találták, hogy gyerekvállalás után nőtt a résztvevők negatív emocionalitásértéke, különösen két vagy több gyerek és magas alapérték esetén.

SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI VONATKOZÁSOK

Houseknecht szociálpszichológiai modellje

Az önkéntes gyermektelenséget vállaló nők Houseknecht (1979) által leírt szociálpszichológiai modellje alapján három meghatározó tényező játszik szerepet a gyermektelenséggel kapcsolatos döntés meghozatalában: (1) családi háttértényezők, (2) társas attitűdök (*self-other attitudes*) és (3) a referenciacsoportok. Modellje szerint a gyermektelenséggel kapcsolatos döntéseket az egyénre egyszerre ható külső és belső tényezők interakciója határozza meg – vagyis az, ahogyan az őt körülvevő, döntéseit meghatározó személyek és csoportok, valamint saját társas attitűdjei hatnak egymásra. Mindezeket meghatározza az egyén családi háttere, illetve a gyermektelenséggel kapcsolatos döntése maga is hatással bír e két tényezőre (*7. ábra*).

Családi háttértényezők közé sorolja a szülői dominanciával kapcsolatos tapasztalatokat, a serdülőkorban kialakuló pszichológiai távolság mértékét, valamint az egyén életkorát, amikor először megfontolja, hogy szülővé váljon. Kutatásai alapján ezek a háttértényezők lehetnek az autonómiaigény és a teljesítménymotiváció kifejlődésének elsődleges okozói. Ezen két személyiségjegy pedig összefüggésbe hozható az önkéntes gyermektelenséggel. Több kutatás (Houseknecht, 1979; Miller, 1992) alapján ugyanis az önkéntesen gyermektelenek magasabb autonómiaigénnyel és magasabb teljesítménymotivációval rendelkeznek gyermeket vállalni vágyó társaiknál, illetve e két tulajdonság és a gyermektelen életmód preferenciájának együttes megléte esetén megnövekszik a valószínűsége annak, hogy ezek a személyek e mellett az életmód mellett döntenek. Ennek valószínűségét Houseknecht szerint növeli a referenciacsoportok fenntartott támogatása is.

A *referenciacsoportokkal* kapcsolatos korábbi vizsgálata során Houseknecht (1977) arra a következtetésre jutott, hogy az önkéntesen gyermektelenek nem csupán a domináns társadalmi normától való deviáció mentén jellemezhetőek. Ezzel párhuzamosan ugyanis jellemzően konformitást mutatnak más referenciacsoportok fertilitással

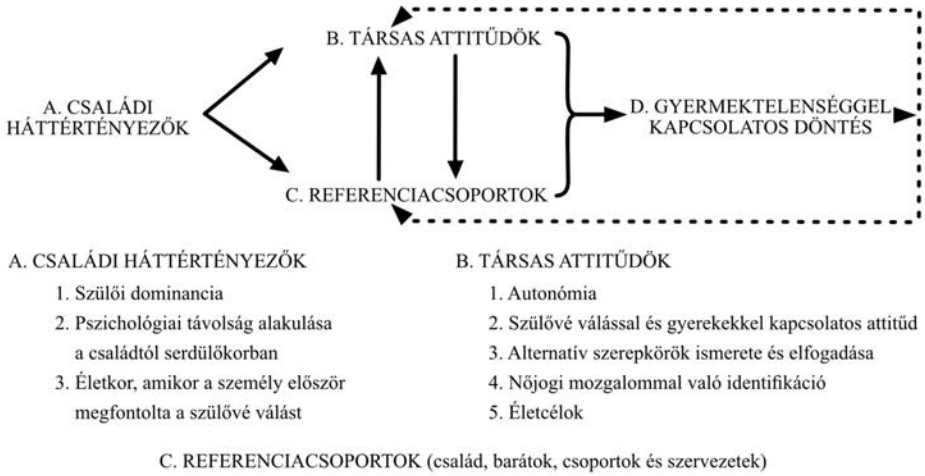

7. ábra. Az önkéntes gyermektelenség szociálpszichológiai modellje (Houseknecht, 1978, 394)

kapcsolatos, a saját attitűdjeikkel egyező normái felé. Eredményei szerint a gyermektelenség mellett határozók és a gyermeket vállalni vágyók között szignifikáns különbség áll fenn az alapján, hogy milyen a gyermektelenséget támogató nézetek aránya az általuk figyelembe vett referenciacsoporton belül. Az önkéntesen gyermektelenek referenciacsoportjaiban nagyobb arányban jelentek meg a gyermektelenséget támogató nézetek, illetve kisebb arányban szerepeltek a gyermekmentességet elítélő attitűdök, mint a gyermeket vállalni vágyók csoportjaiban. A gyermekvállalási attitűdök szempontjából figyelembe vett személyek nézetei tehát kongruensnek bizonyultak a vizsgálati személy beállítottságával.

A *társas attitűdök* Houseknecht modelljében magukban foglalják az egyén autonómiára való igényének mértékét, a szülővé válással kapcsolatos attitűdjeit, azt, hogy mennyire ismeri és fogadja el a különböző alternatív szerepköröket, hogy mennyire azonosul a nőjogi mozgalommal, illetve mik az életcéljai. Tulajdonképpen értelmezhető úgy, mint annak mértéke, hogy az egyén attitűdjeiben és viselkedésében menynyire függ a különböző társas hatásoktól. Érdemes kiemelni a társas attitűdök szempontjából jelentős eredményét, mely szerint a gyermekmentes nők autonómia iránti igénye magasabb a gyermekre vágyókénál, és a döntéseiket meghatározó referenciacsoportok száma is alacsonyabb. Ez a számbeli eltérés nem csupán fertilitással, hanem általános értelemben vett döntéseik társas meghatározottságával kapcsolatban is megállta a helyét (1978).

Az önkéntes gyermektelenség társadalmi megítélése: sztereotípiák, attitűdök

A gyermekmentes életmódot választókkal kapcsolatos nézeteket a negatív vélekedések túlsúlya jellemzi: a szélsőséges nemtetszéstől a lenézésen és sajnálaton át egészen a deviánsnak nyilvánításig megannyi attitűdre található példa az utóbbi évtizedek szakiro-

dalmában. Igaz ugyanakkor az is, hogy egyes vizsgálatok növekvő toleranciáról adnak számot a felnőtt életutak diverzifikációjának tekintetében (Thomton és Young-DeMarco, 2001).

Ennek ellenére több szerző arról számol be, hogy az önkéntesen gyermektelen nők továbbra is speciális társadalmi és pszichológiai szankciókkal kénytelenek szembenézni. Gyermekvállalással kapcsolatos elhatározásuk és nemük között egyfajta interszekcionalitás áll fenn, vagyis ezen két tényező együttes hatása determinálja az őket érő megkülönböztetés pontos mibenlétét. Ezek a specifikus negatív sztereotípiák és társas nyomások még mindig jelen vannak, és napi szinten hatással vannak rájuk a legtöbb nyugati kultúrában (Laegeforen, 2002; Letherby, 2002; Park, 2002).

Anyákkal és akaratukon kívül gyermektelenül maradó társaikkal, valamint a hozzájuk hasonló döntésre jutó férfiakkal összehasonlítva is egyaránt negatívabb a megítélésük (Bays, 2016). Nemük miatti nehézségeik oka lehet az, hogy a nyugati kultúrák nőideálja szorosan kapcsolódik az anyaság intézményéhez; nem csupán a szülővé válás, hanem kiemelten az anyai szerep is fontos része a szociális normatíváknak (Russo, 1976; Gillespie, 2003), sőt, a legújabb kutatások alapján a szülővé válás bizonyos kultúrákban erkölcsi kötelesség (Ashburn-Nardo, 2016). Ennek okán a gyermektelenség mellett határozók könnyen érezhetik magukat kitaszítottnak, egy külső csoport részének, ráadásul gyakran szembesülnek női identitásukhoz szorosan kapcsolódó, azt megkérdőjelező előítéletekkel: „…gyakran nevezik őket nőiségükben beteljesületlennek; önzőnek, üresnek, emocionálisan és pszichológiailag éretlennek" (Gotlib, 2016). Az egyetlen olyan csoport, mely még az önkéntesen gyermekteleneknél is inkább ki volt téve a gyermekvállalással kapcsolatos stigmatizációnak, az a terhességük miatt boldogtalan kismamák csoportja (Ashburn-Nardo, 2016).

Összegzésképpen elmondható, hogy a gyermektelenség mellett határozó nőket mások gyakran gyerekesnek, materialisztikusnak, önzőnek, kiegyensúlyozatlannak és deviánsnak látják. Úgy gondolják róluk, hogy valamiféle baj van velük, és anyává váló társaiknál hűvösebbek. Összehasonlítva őket a gyermekre vágyó nőkkel, azt feltételezik róluk, hogy kisebb eséllyel élhetnek boldog és elégedett életet (Bays, 2016; Blackstone és Stewart, 2012). Megítélésük jellegével a gyermektelen nők maguk is tisztában vannak; beszámolóik alapján gyakran szembesülnek stigmatizációval, úgy érzik, hogy sajnálják őket, döbbenettel vagy rosszallással szembesülnek, figyelmen kívül hagyják vagy kritizálják választásukat, nyomást gyakorolnak rájuk és igyekeznek meggyőzni őket arról, hogy gyermeket kellene vállalniuk (Bays, 2016). Veevers (1975) szerint a gyermektelenek erre a fajta pszichés teherre válaszul kétféle megküzdési mechanizmust alkalmaznak: (1) a társas normákhoz közelítő módon kommunikálnak (pl. örökbefogadási lehetőségekről beszélnek), vagy (2) olyan morális standardokat sajátítanak el, melyek az anyaság intézményével direkt ellentétesek (pl. túlnépesedésre hivatkoznak). Későbbi kutatások során Park (2002) defenzív/reaktív és proaktív technikákat említett – míg az előbbivel élők elfogadták a pronatalista normákat, az utóbbiakkal élők az önkéntes gyermektelenséget egy társadalmilag elfogadott életstílusként fogadták el. A két véglet között említésre érdemesek a szerző által közbeesőnek nevezett technikák, melyek a konvencionális ideológiákat kérdőjelezték meg. Houseknecht (1977) pedig a társas támasz fontosságát emelte ki ilyen téren.

A pszichológiai következmények mellett fontos kiemelni, hogy ezek a negatív nézetek más módon is a gyermektelenek mindennapjainak részévé válhatnak. Egyes vizsgálatok alapján a gyermektelen munkatársaktól több és kellemetlenebb időpontokban befektetett munkaórát várnak el, nagyobb valószínűséggel várják el a hétvégén és ünnepnapokon való munkát, esetenként rosszabb feltételekkel kell szembesülniük (Bays, 2016), és több munkahelyi zaklatás érheti őket gyermeket nevelő társaikhoz képest (Ashburn-Nardo, 2016). Kifejezetten a gyermektelenséget választó nőket sújtó nehézség, hogy egyes orvosok megtagadják a sterilizálásukat, megalázzák őket vagy fölöslegesen bonyolult procedúrává teszik a beavatkozás igénylésének folyamatát (Richie, 2013).

Társadalmi különbségek jelentősége

A társadalmi megítélés nagyban függhet az adott társadalom értékrendszerétől. Pronatalista társadalmak esetén ennek normatív funkciója a gyermekvállalás ösztönzését célozhatja. Fontos azonban kiemelni, hogy az adott társadalom sajátosságai nagyban meghatározhatják azt, hogy annak tagjai milyen megítélésben részesülnek. Éppen ezért a különböző társadalmak közti különbségeknek nagy jelentősége lehet az önkéntesen gyermektelenek társadalmi megítéléssel kapcsolatos tapasztalatai szempontjából.

Egyes, a gyermektelenséggel kapcsolatos attitűdkutatások, köztük a European Values Survey 1999-es és 2008-as adatai is alátámasztani látszanak a korábban taglalt attitűdökkel kapcsolatos eredményeket. A legtöbb vizsgált országban a megkérdezettek jelentős része egyetért azzal az állítással, hogy „a teljes élet érdekében minden nőnek gyermekre van szüksége" (*8. és 9. ábra*). Igaz azonban az is, hogy Észak- és Nyugat-Európa, Kanada, Ausztrália és az USA területén élők lényegesen kevésbé értettek egyet ezzel a kijelentéssel, megfigyelhető tehát egyfajta kettősség ezekben az eredményekben. Hasonlóan területi alapon nagyban eltérő eredmények születtek egy másik, de témájában kapcsolódó felmérés során. A felmérésben részt vevők nagy arányban értettek egyet azzal az állítással, hogy „a gyermeknemzés társadalmi kötelezettség" számos, elsősorban kelet-európai országban, ugyanakkor Észak- és Nyugat-Európa egyes régióiban sokkal alacsonyabb volt ez az arány (*10. ábra*).

Érdemes figyelembe venni ebben az esetben a megjelenített adatok két sajátosságát is. Egyrészt a legfrissebb adatok is tíz éve kerültek rögzítésre, míg a régebbiek csaknem húszévesek. Ezzel együtt elmondható az is, hogy ezen attitűdök időbeli alakulása helyenként számottevő változásokat eredményezett az itt feltüntetett időintervallumok tekintetében is. Hazánkat kiemelve ilyen tekintetben látható, hogy 1990-ben a lakosság 96%-a értett egyet a kijelentéssel, mely szerint „a teljes élet érdekében minden nőnek gyermekre van szüksége", míg 2008-ra ez az arány 87%-ra csökkent. Mint oly sok, a témával kapcsolatos kutatás esetén, úgy jelen esetben is kiemelhető konklúzió az, hogy fontos lenne megismételni ezeket a kutatásokat és frissíteni az adatsorokat a relevánsabb eredmények és következtetések érdekében.

Más kutatások eredményei tovább árnyalják a gyermekmentesség megítélése szempontjából fontos kontextuális tényezőket. Tanaka és Johnson (2016) vizsgálata több

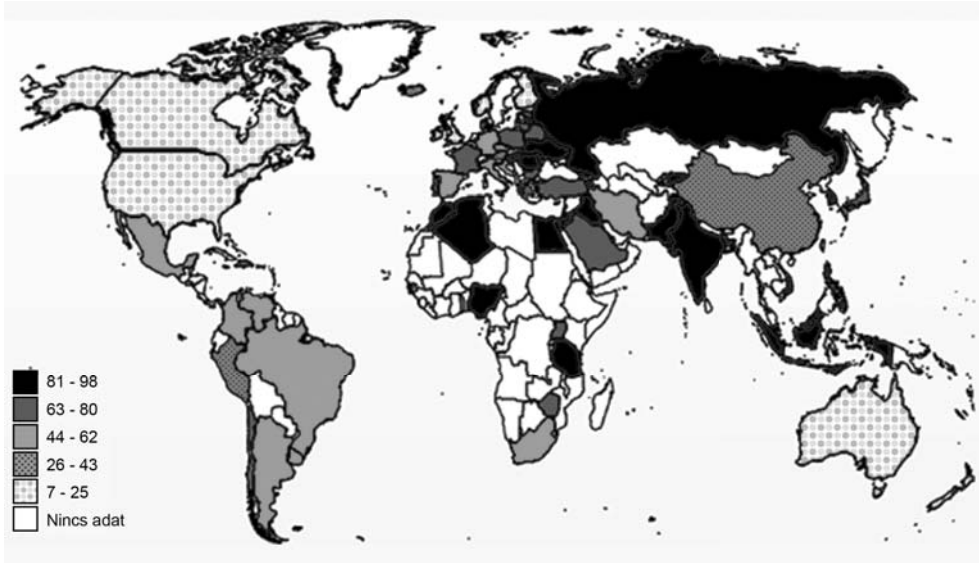

8. ábra. Azon személyek aránya országonkénti bontásban, akik egyetértenek az alábbi állítással: „A teljes élet érdekében minden nőnek gyermekre van szüksége”
(European Values Survey, 1999)

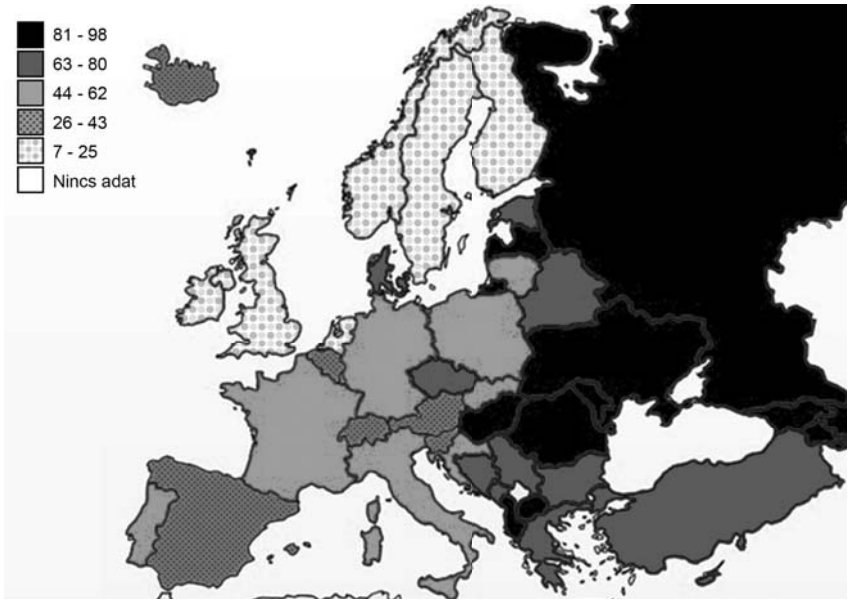

9. ábra. Azon személyek aránya országonkénti bontásban, akik egyetértenek az alábbi állítással: „A teljes élet érdekében minden nőnek gyermekre van szüksége”
(European Values Survey, 2008)

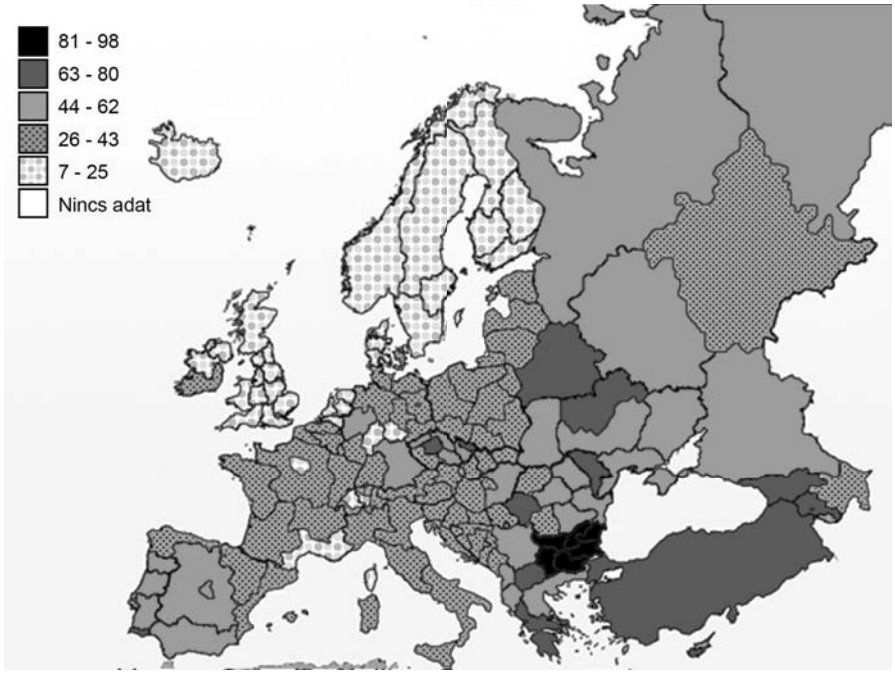

10. ábra. Azon személyek aránya országonkénti bontásban, akik egyetértenek az alábbi állítással: „A gyermeknemzés társadalmi kötelezettség" (European Values Survey, 2008)

olyan tényezőt is feltárt, melyek befolyásolhatják a gyermekmentesekkel kapcsolatos attitűdöket. Az egyik legjelentősebb determinánsnak az bizonyult, hogy az egyén menynyire pronatalista országban él. Az erősen pronatalista országokban élő gyermektelen válaszadók kevésbé érezték magukat boldognak és kevésbé voltak elégedettek az életükkel, mint azok, akik enyhébben pronatalista országokban éltek. Meghatározónak találták azt is, hogy az adott ország milyen helyen áll az emberi fejlettségi indexen (Human Development Index) – vagyis az index által mért születéskor várható élettartam, az írástudás, az oktatási, valamint életszínvonal alapján hogyan teljesít más országokhoz képest. Az indexen alacsonyabb pontszámot elérő országokban élő gyermektelen személyek boldogtalanabbak voltak az egyéb országokban élőkhöz képest. Azok a gyermekmentes személyek, akik olyan erősen pronatalista országban éltek, ahol a fertilitási ráta nem haladta meg a népesség fenntartásához szükséges szintet, kevésbé voltak boldogok és elégedettek életükkel, mint azok, akik hasonló fertilitási szintű, de enyhén pronatalista országban éltek.

A kérdéskörhöz szorosan kapcsolódó, hiánypótló jelentőségű Rijken és Merz (2014) tanulmánya, mely a gyermekmentesség elutasítottságának területi megoszlásával is foglalkozik. Kutatásuk során az egyes európai országok nemi egyenlőségének mértéke (GEM), az egy főre jutó GDP, az önkéntes gyermektelenség átlagos elutasítottsága, valamint a kettős elvárások kerültek feltárásra (*3. táblázat*). A nemi egyenlőség mértékének megállapításához a 2008-as United Nations Development Programme

3. táblázat. Nemi egyenlőség, elutasítás és kettős elvárások, ország szerint (Rijken és Merz, 2014, 476)

Ország	GEM 2006	GDP 2006	Önkéntes gyermektelenség átlagos elutasítottsága	Kettős elvárás	N
Ukrajna	4.6	2.9	4.38	–0.02	1,882
Oroszország	4.9	4.5	4.16	0.06	2,156
Románia	5.0	3.8	3.77	–0.02	1,943
Magyarország	5.7	6.5	3.63	0.05	1,343
Ciprus	5.8	9.3	3.72	0.15*	938
Bulgária	6.1	3.7	4.44	0.03	1,254
Lengyelország	6.1	5.3	3.38	–0.05	1,657
Szlovénia	6.1	8.9	3.15	–0.18**	1,361
Lettország	6.2	5.6	3.63	–0.03	1,690
Szlovákia	6.3	6.4	3.58	0.01	1,566
Észtország	6.4	6.8	3.95	–0.06	1,462
Belgium	6.5	12.3	2.49	–0.18***	1,784
Svájc	6.6	13.6	2.86	–0.11**	1,769
Portugália	6.9	7.4	2.93	–0.02	2,107
Írország	7.0	14.3	2.99	–0.16***	1,437
Franciaország	7.2	11.3	3.12	–0.25***	1,965
Egyesült Királyság	7.8	11.9	2.79	–0.12***	2,343
Ausztria	7.9	12.9	3.09	0.01	2,113
Spanyolország	7.9	10.2	2.89	–0.14**	1,840
Németország	8.3	11.4	3.15	–0.04	2,753
Hollandia	8.6	13.2	2.20	–0.14**	1,841
Dánia	8.8	12.7	1.67	–0.07	1,448
Finnország	8.9	11.6	2.47	–0.40***	1,875
Norvégia	9.1	18.7	2.10	–0.14**	1,722
Svédország	9.1	12.0	2.51	–0.40***	1,866

felmérést használták fel, mely a politikai és gazdasági részvétel és döntéshozatal, illetve a gazdasági források feletti hatalom terén tapasztalt egyenlőtlenségek mentén, egy 0 (egyenlőtlenség) és 10 (egyenlőség) közötti skálán jeleníti meg a nemi egyenlőtlenség mértékét. Az önkéntes gyermektelenség átlagos elutasítottsága ötfokú skálán került rögzítésre, ahol 1 (erősen helyesel) és 5 (erősen elutasít) értékek között, növekvő értékekkel az elutasítás növekvő mértéke reprezentálható. A kettős elvárások pedig az önkéntesen gyermektelen nők és önkéntesen gyermektelen férfiak iránti átlagos elutasítás mértékének különbsége alapján kerültek kiszámításra. A negatív értékek ebben az esetben a férfiakra vonatkozó szigorúbb elvárásoknak felelnek meg, míg a pozitív értékek a nőket érintő szigorúbb elvárásokat reprezentálják.

Eredményeik alapján a nemi egyenlőség nagyobb mértékével a gyermekmentesség elutasítottsága átlagosan alacsonyabb értékeket mutat. Ezzel együtt viszont a nagyobb nemi egyenlőségű országokban a kettős elvárások szintje is magasabbnak bizonyult. A legtöbb, nemi egyenlőség terén előrehaladott országot a gyermekmentes nők iránti

magasabb tolerancia jellemezte, míg a kommunista blokk országai esetén Szlovéniát leszámítva nem találtak szignifikáns különbségeket a gyermekmentes nők és férfiak megítélésében. Elmondható tehát, hogy a korábban ismertetett vizsgálatokkal éppen ellentétesek ezek az eredmények, ugyanis ezek alapján nem a nőket ítélik meg szigorúbban a legtöbb európai országban gyermekmentességük kapcsán, hanem a férfiakat. Érdemes ennek mentén az önkéntesen gyermektelen férfiakkal kapcsolatos attitűdök kapcsán született kutatási eredményekről is értekezni, s feltárni az ezen kettősség mögött álló lehetséges okokat.

Önkéntesen gyermektelen férfiak

Sok esetben a szakirodalom nem tesz különbséget a gyermekmentes férfiak és nők megítélése között – esetenként nemektől független kérdőívekkel vizsgálják a gyermekmentes személyeket, máskor kizárólag nőkre fókuszálnak (Rijken és Merz, 2014). Amennyiben mégis megjelennek velük kapcsolatos vizsgálatok, a szakirodalom sok esetben a női fogamzásgátlás akadályaként, vagy a nőket teherbe ejtőkként írja körül szerepüket (Slauson-Blevins és Johnson, 2016). Elmondható azonban az is, hogy a gyermekmentesek megítélésében nemi szempontból fennálló különbségek fontosságára különböző szerzők már a téma korai irodalmában is rávilágítottak, s több esetben is foglalkoztak ezekkel.

Jamison, Franzini és Kaplan (1979) kutatásuk során gyermekmentes személyekről és kétgyermekes szülőkről szóló szövegrészleteket mutattak be a vizsgálatban részt vevőknek, majd ezek értékelésére kérték őket. A bemutatott fiktív személyek között férfiak és nők egyaránt szerepeltek és az értékelések eredményeit a fertilitási attitűdök közti különbségek mentén hasonlították össze. Eredményeik alátámasztották a jelen tanulmányban már ismertetett sztereotipikus következtetéseket; a gyermekmentes férfiak és nők értékelése szignifikáns eltéréseket mutatott a szülőkétől több téren is. Nemtől függetlenül kevésbé tartották őket érzelmileg kiegyensúlyozottnak és önzőbbnek, illetve atipikusnak minősítették őket. A férfiak esetében ezen túlmenően egyéb szignifikáns különbségeket is láttak a résztvevők; kevésbé érzékenynek és szeretőnek ítélték őket, illetve úgy vélték, hogy kevésbé kielégítő az életük az apákéval szemben. Ezek a különbségek nőknél is megjelentek, de nem bizonyultak szignifikánsnak. A gyermekmentes nőket viszont szignifikánsan kevésbé látták boldognak, mint az anyákat, de ez a különbségtétel nem jelent meg gyermekmentes férfiak és az apák esetében. A szerzők külön kiemelték a férfiakra irányuló kiemelten negatív ítéleteket, melyek a korábbi feltételezésekkel és kutatásokkal ellentétesek.

Az első nagy nemzetközi mintával dolgozó felmérés, amely az önkéntesen gyermektelen férfiakat és nőket érő megkülönböztetések különbözőségével foglalkozik, Rijken és Merz (2014) korábban már ismertetett kutatása. Eredményeik párhuzamba állíthatóak az imént ismertetett ítéletek súlyosságával; a szakirodalom nagyobb részének korábbi feltételezéseivel és kijelentéseivel ellentétes módon arra mutattak rá, hogy az önkéntes gyermektelenség a vizsgált országokban általában véve elfogadottabb nők, mint férfiak esetén. Arra is rámutattak, hogy ezt a nemi alapú kettős elvárást leginkább az európai nők tartják fenn – az ő megítélésük pozitívabb a gyermekmentes

nők tekintetében. Ezzel szemben a férfiak megítélése nem mutatott szignifikáns nemi alapú különbségeket, vagyis az európai férfiak hasonlóan ítélik meg az önkéntesen gyermektelen nőket és férfiakat. Ez a különbség tehát kizárólag a gyermekmentes nők megítélésének különbözősége miatt lépett fel, ugyanis a nők általában toleránsabbak a gyermekmentes nőkkel szemben, míg a férfiak tekintetében nincsen szignifikáns különbség nők és férfiak róluk alkotott véleménye között. A tanulmány értelmezése szerint feltételezhető, hogy ez a különbségtétel a nők gyermekvállalás általi magasabb fokú érintettsége miatt lehet. Ezen érvelés szerint, mivel a gyermekvállalás személyes és szakmai szempontból is több erőfeszítést igényel a nők részéről, az ő gyermekmentességük érthetőbb és elfogadhatóbb – különösen más nők által. Ezekhez az eredményekhez kapcsolható Tanaka és Johnson (2016) kutatása, mely során úgy találták, hogy az önkéntesen gyermektelen résztvevők közül a férfiak boldogtalanabbak voltak, és életükkel is kevésbé voltak elégedettek.

Látható ezek alapján, hogy a férfiak szerepe az utóbbi időben egyre inkább felértékelődni látszik a gyermekmentesség szakirodalmában, de még mindig alulreprezentáltság jellemzi ezt a kérdéskört. Az önkéntesen gyermektelen férfiakkal kapcsolatos kutatási látképre (részben) magyarázatot adhat Slauson-Blevins és Johnson 2016-os cikke, melyben a férfiak alacsony arányú részvételének okait igyekeztek feltárni. Írásukban kiemelik, hogy a gyermekvállalással kapcsolatos kutatásokra kifejezetten jellemző, hogy szignifikánsan kevesebb férfi vesz részt ezekben, mint nő. Korábbi feltételezésekkel egybehangzóan megállapították, hogy a kutatási folyamat során „kapuőrök" szerepében fellépő nők tevékenysége (kutatásban való részvételük után nem biztosították férjük részvételét ugyanazon kutatásban), illetve a választ valamilyen okból elkerülő férfiak viselkedése is indokolhatja ezt a nemi alapú aszimmetriát. Eredményeik alapján a jelenség hátterében álló legfontosabb mechanizmus mindkét lehetséges magyarázat esetén a reprodukciós kérdéseket női területként értelmező ítéletek hatása volt. A szerzők értelmezésében több tényező is alátámasztani látszik ezt a következtetést. Azok a nők, akik hagyományosabban vélekedtek a nemi szerepekkel kapcsolatban, gyakrabban léptek fel kapuőrök szerepében, míg azok a férfiak, akiknek a párja vetélésen esett át az utóbbi időben, kisebb eséllyel vettek részt kutatásokban.

ÖSSZEFOGLALÁS, KITEKINTÉS

Az önkéntes gyermektelenség témakörében végzett, jelen tanulmányban ismertetett kutatások mozaikossága, a téma összetettsége és relatíve keveset vizsgált összefüggései miatt belátható, hogy nehéz konzekvens és koherens képet alkotni erről a komplex és sok határterülettel bíró kérdéskörről. Ennek ellenére a fentebb áttekintett vizsgálatok, elméleti és módszertani megközelítések, valamint metaanalízisek mindegyike hasznosnak tekinthető abban az értelemben, hogy releváns és a témához erősen kötődő információkat szolgáltat.

A felsorakoztatott szakirodalom alapján felismerhetővé válhat néhány valóban figyelemreméltó tendencia mind a téma, mind pedig az ezzel kapcsolatos vizsgálatok tekintetében. Mindenekelőtt megfigyelhető, hogy a legtöbb vonatkozó kutatás nőkre irányul (*1. táblázat*), és még ha szerepelnek is férfiak a vizsgálati mintában, helyzetük

és nemi sajátosságaik általában csupán periférikusan nyer említést. Ennek okai között azonban nem kizárólag a kutatások vezetőinek elfogultsága sejthető, hiszen jól ismert nehézsége a gyermekvállalással kapcsolatos kutatásoknak, hogy ezekben szisztematikusan alacsonyabb a férfiak részvételi aránya (Slauson-Blevins és Johnson, 2016). Részben emiatt kerültek jelen írás fókuszába az önkéntesen gyermektelen nők. Másrészt viszont az anyai szerep és az ezzel járó női nemiszerep-elvárások, illetve a családi szerepeknek az élet egyéb területeihez képest lassabban zajló változása egyaránt a nők gyermektelenségi döntését helyezheti előtérbe; talán ennek is köszönhető, hogy a vizsgálatok jelentős része rájuk irányul. Noha még nők esetén sem mondható, hogy a téma minden tudományos elvárást teljesítő mélységben feltárt, kétségtelen, hogy az önkéntesen gyermektelen férfiak, illetve a heteroszexuálistól eltérő szexuális beállítottságú nők és férfiak pszichés jellegzetességei további szisztematikus vizsgálatra szorulnak.

Pszichológiai szempontból releváns következtetésekre ezek alapján tehát legfeljebb a gyermekmentes nők esetében juthatunk, még pontosabban közülük is csupán a *WEIRD társadalmak* tagjaira nézve. A WEIRD mozaikszó a *nyugati, művelt, indusztrializált, gazdag és demokratikus* (western, educated, industrialized, rich and democratic) társadalmak leírására használható, és észrevehető az itt felhasznált vizsgálati anyagok áttekintésekor is, hogy az ezekben leírt kutatások jelentős része e kategóriába sorolható társadalmú országokban készült (*1. táblázat*). Nem hagyható figyelmen kívül, hogy e vizsgálati anyagok validitása ilyen szempontból is korlátozott, az egyéb társadalmi sajátosságokkal bíró országokban kivitelezett, az ehhez a témához kapcsolódó kutatások száma pedig igen alacsony (McAllister, Pepper, Virgo és Coall, 2016).

Ilyen korlátok mellett az önkéntesen gyermektelen nők személyiségének tekintetében úgy tűnik, hogy gyermektelenségük szándéka korrelációt mutat negatív emocionalitásuk mértékével (Jokela és mtsai, 2009), illetve Avison és Furnham (2013, 2015) felmérése alapján önállóbbak, magas autonómiaigény jellemzi őket, a különböző eszmék iránt nyitottabbak, míg szociális kapcsolataik tekintetében kevésbé barátságosak és extrovertáltak, mint gyermekre vágyó társaik. Emellett neurotikusabbak, és magas teljesítménymotivációval jellemezhetőek. Ezen a ponton, még az eredmények értelmezése előtt szükségszerű említést tenni két kritikai élű észrevételről is.

Avison és Furnham (2013, 2015) felmérésének pontossága és módszertana kapcsán megemlítendő, hogy mintavételezési eljárásuk több kérdést is felvethet. Kutatásuk során elsősorban önkéntesen gyermektelen résztvevőket kértek online kérdőívük kitöltésére, és mintegy mellékesen részt vehettek gyermekre vágyó személyek is. A résztvevők nemi és nemzeti megoszlása sem sugall reprezentatív mintavételezésre törekvő eljárást, mintájuk 91%-át ugyanis nők alkotják, és noha a nemzettől független mintára törekedtek, angol nyelvű felmérésük legtöbb résztvevője az Egyesült Államokból és az Egyesült Királyságból került ki. Vizsgálatuk eredményei viszont egybevágnak több hasonló fókuszú kutatás következtetéseivel (Houseknecht, 1979; Miller, 1992; Jokela és mtsai, 2009), illetve összehasonlíthatónak és összekapcsolhatónak tűnnek a gyermektelenséget választók motivációs bázisát feltáró vizsgálatok eredményeivel. Ezek ugyanis a függetlenség, önállóság és autonómia vágyát (Blackstone és Stewart, 2012), illetve a gyermekvállalástól taszító tényezőket, így a későbbi negatív érzelmektől, az anyasággal asszociált veszteségektől való félelmet, aggodalmat tártak fel (Gillespie, 2003).

Feltételezhető, hogy ezek a motívumok összekapcsolhatóak a gyermekmentes személyeknél megfigyelt negatív emocionalitás értékkel és az esetükben megjelenő magasabb neuroticizmussal, hiszen a negatív érzelmekre való fogékonyság különösen érzékennyé teheti őket ezekre az aggodalmakra, és facilitálhatja azt, hogy motivációs tényezővé növekedjenek. Így tekintve a mozaikos információkra, az egyes kutatások az esetleges hiányosságok vagy interpretációt nehezítő tényezők ellenére is szolgálhatnak az önkéntesen gyermektelenek személyiségének közelebbi ismeretéhez használható tartalommal.

Másrészt – és ezt elengedhetetlenül fontos hangsúlyozni – a személyiségjellemzők tekintetében született eddigi megfigyelések egyike sem igazán alkalmas ok-okozati összefüggések feltárására. Nem egyértelmű tehát, hogy a fentebb ismertetett jellemzőkből következőleg döntenek-e a vizsgálati személyek a gyermekmentes életforma mellett, ahogy az sem egyértelmű, hogy anyává váló társaik személyiségét pontosan milyen irányban befolyásolja gyermekvállalásuk ténye, vagy maga a döntés, amely ezt megelőzi. Jokela, Kivimäki és Elovainio (2009) a személyiség és gyermekvállalás közötti kétirányú kapcsolattal kapcsolatos megközelítése ilyen szempontból kifejezetten érdekes. Ez alapján a szempont alapján belátható és feltárható különbségek adódhatnak a már szülőként nyilatkozó és a még gyermektelen, de gyermekre vágyó egyének lélektanában, így pedig a gyermekmentesektől is más-más dimenziók mentén különbözhetnek. Érdemes lehet tehát újragondolt módszertani alapokra helyezni az elkövetkező (hazai) kutatómunkát, és sokkal következetesebben elkülöníteni a gyermekre vágyó és már gyermeket vállalt személyek csoportjait egymástól.

Nem írja felül az iméntieket, de valamelyest árnyalja ezt a kérdéskört a genetikai és fejlődéslélektani tényezők kapcsán végzett kutatások némelyike. Figyelemre méltó Miller (1992, 2011) vonatkozó munkássága, aki az általa leírt tényezők közül a fertilitási vágyak szerepét emelte ki. Vizsgálatai alapján ezek közeli kapcsolatban állnak a reprodukciós motivációkat meghatározó genetikai komponensekkel, és feltehetőleg megannyi másik, a szülőket érintő motivációs és attitűdinális tényezővel, ami a már megszületett gyermekek fejlődésére is hatással van. Ily módon a fertilitási vágyakat egyfajta csatornának tekinti, melyen keresztül az emberi evolúció befolyásolja minden egyes újonnan születő gyermek adaptivitását és boldogságát. Saját fejlődéslélektani kutatásaival és Basten (2009) gondoskodási vággyal kapcsolatos gondolataival egybevetve úgy tűnik, megállapíthatunk a gyermekvállalási döntés szempontjából centrális személyiségjellemzőket vagy tulajdonságokat (fertilitási, illetve gondoskodási vágy) és mindketten evolúciós és genetikai alapokra mutatnak rá. Sejtethet ez egyfajta örökletességet, ugyanakkor Miller (2011) feltételezése szerint ezek az örökletes tényezők nem csupán genetikai szinten jelennek meg az utódok életében, hanem a szülői viselkedést meghatározó motívumok képében is. Ehhez mérten nehézkesen elkülöníthetővé válhatnak az örökletes és környezeti tényezők.

Nem egyértelmű az sem, hogy milyen társadalmi tényezők játszhatnak szerepet az önkéntesen gyermektelenek számának és társadalmon belüli arányának alakulásában. Különösen nők esetében említhető az a társadalmi átalakulási folyamat, mely az utóbbi évtizedekben Észak-Amerikában, Ausztráliában, valamint a legtöbb nyugat- és észak-európai országban megjelenni látszik, amelynek következtében egyre több nő vállal munkát. Egyes feltételezések szerint a női életút átalakulása és egy, az aktív

gyermekgondozással olykor nehezen vagy egyáltalán nem összeegyeztethető karrierút lehetőségének a megjelenése hatással lehetett a gyermektelenség vagy gyermekmentesség társadalmi arányának változására. Érdekes lehetne a nyugati társadalmakétól eltérő kulturális adottságú országok populációjának behatóbb vizsgálata e tekintetben. Egy ehhez hasonló vizsgálat újabb lépést jelenthetne a kulturális-társadalmi, valamint személyiséglélektani hatások pontosabb elkülönítésében. Sajnos éppen a hagyományosabb női szerepeket preferáló társadalmakról van kevesebb információnk e tekintetben, így egyelőre kevés ilyen jellegű összehasonlításra kerülhetett sor.

Szociálpszichológiai implikációk tekintetében a leírt sztereotipikus tartalmak a fentebb körülírt okokból kifolyólag a nyugati társadalmak sajátosságai mellett kerültek felmérésre. Érdemes kiemelni, hogy egyes fejlődő országokban akár radikálisan roszszabb lehet a helyzet, különösen a nők alapjogait még mindig vitató vagy nem elfogadó társadalmak esetén. Ugyanakkor nagy különbségek jelenhetnek meg egymáshoz területileg közelebbi nemzetek tagjainak véleményében is. A European Values Survey attitűdöt mérő kérdéssorainak eredményei és a vonatkozó hazai vizsgálatok (Pongrácz, 2007; Szalma és Takács, 2016) alapján például feltételezhető, hogy Kelet-Európa és Kelet-Közép-Európa országainak népessége is kevéssé elfogadó az önkéntesen gyermektelenekkel kapcsolatban. Ezt az elképzelést látszanak alátámasztani a különböző társadalmi sajátosságok mentén történő összehasonlítások. Ezek szerint az erősen pronatalista társadalmakban, illetve az emberi fejlettségi indexen alacsonyabb pontszámot elérő országokban a gyermektelen válaszadók boldogtalanabbak és kevésbé elégedettek. Az erősen pronatalista és egyben a népesség fenntartásához szükséges szintet meg nem haladó fertilitási rátával rendelkező országokban élő gyermekmentesek szintén negatívabb tapasztalatokról adnak számot. Más megközelítések a nemi egyenlőség hatásával kapcsolatban arra világítanak rá, hogy alacsonyabb egyenlőségi szint esetén magasabb a gyermekmentesség elutasítottsága. Kérdés, hogy meghatározhatja-e mindez a nyugati társadalmakban leírtakhoz képest negatívabb vélekedés a társadalmi többség tagjainak a gyermektelen társaikkal való interakcióit, illetve (akár csak részben) ezeknek a hatásai nyilvánulnak-e meg a gyermekmentes személyek társadalmi sajátosságoktól függő, boldogságukkal és elégedettségükkel kapcsolatos beszámolóiban. Feltételezhető, hogy ezek az egyedi tapasztalatok valamelyest más, akár kiterjedtebb képet festhetnek a gyermekmentes életformát választók mindennapi nehézségeiről.

Felmerülhet továbbá a nemi jellegzetességek felderítésének érdekében az önkéntesen gyermektelen férfiak pszichológiai sajátosságainak mélyebb vizsgálata. Lényegesen kevesebb vizsgálat foglalkozik behatóan személyiségjellemzőikkel, életútjaikkal és általában tapasztalataikkal. Ami pedig a megítélésüket illeti, a rendelkezésre álló adatok több esetben is ellentmondásosnak tűnnek a korábbi szakirodalmi eredményekkel szemben. Érdemes kiemelni például, hogy a nagyobb nemi egyenlőségű országokban ugyan átlagosan kisebb a gyermekmentesség elutasítottsága, de a kettős elvárások szintje ezzel együtt magasabb – ráadásul a gyermekmentes férfiak kárára. Ezekben a társadalmakban nem a nőket ítélik meg szigorúbban gyermekmentességgel kapcsolatos döntésük miatt, hanem a férfiakat. Ezen túlmenően korábbi vizsgálatok eredményei alapján bizonyos tekintetben negatívabban ítélik meg az önkéntesen gyermektelen férfiakat, újabb vizsgálatok pedig arra is rámutatnak, hogy az önkéntes gyer-

mektelenség egyes országokban általában véve kevésbé elfogadott férfiak esetén. Kiemelten fontos lenne az eredmények szisztematikus vizsgálata, az egyéni és társadalmi tényezők, valamint az interszekcionális identitások figyelembevétele férfiak esetén is.

A heteroszexuálistól eltérő szexuális orientáció és a gyermekmentes életforma egybeesése, s az ehhez kapcsolódó társadalmi megítélés is érdekes és relatíve új kutatási terület, mely jelenleg még szinte alig kutatott. Homoszexuális egyének esetén egyrészt elmondható, hogy még mindig kevesebben válnak, illetve vágynak és terveznek a szülővé válással heteroszexuális társaikhoz képest. Több, társadalmi helyzetükkel és személyes tapasztalataikkal kapcsolatos tényező befolyásolja ilyen irányú döntésüket, melyeket egyrészt determinál közvetlen és tágabb értelemben vett társas közegük, másrészt nagyban meghatározza az is, hogy milyennek érzékelik ezt a közeget. Esetükben kiemelt fontossága lehet a különféle segítőprogramoknak, támogatócsoportoknak és egyéb, szülővé válásukat segítő erőforrásoknak. Ezzel együtt igen speciális közösséget alkotnak a gyermektelenek csoportján belül is, hiszen sok esetben kiemelt jelentősége lehet döntésük meghozatalában a gyermekvállalásukat nehezítő vagy akár ellehetetlenítő intézményeknek. Fontos lehet kiterjedtebb és mélyebb vizsgálatokat folytatni személyes tapasztalataik és heteroszexuális társaiktól eltérő életútjaik kapcsán. Náluk is kevesebb adat áll rendelkezésünkre a szexuális orientációjuk szempontjából kisebbségi helyzetben levő többi csoport kapcsán, így a későbbi kutatási területek közül ez is kiemelt jelentőségű lehet. A téma szakirodalma nemcsak mélységében szorul kiegészítésre; a nemi szerepek és szexuális beállítottságok komplexitásának tárgyalásában is bővítésre vár annak tartalma.

Ami a gyakorlati vonatkozásokat illeti, várható, hogy a gyermektelenség mellett határozók további vizsgálata társadalmi megítélésüket, s ezáltal pszichés jóllétüket is befolyásolhatja. Tágabb értelemben szólva a modern nemi szerepek és a szülővé válás kapcsolatának a tradicionálistól eltérő, a gyermekteleneket stigmatizáló narratívája az összes gyermekmentes személyre hatással lehet. Ugyan demográfiai szempontok mentén egyértelműnek tűnhet, hogy a gyermektelenség terjedése negatív irány, a nemzetközi tendenciák és a világ túlnépesedésének szempontjából a kérdés korántsem tűnik ilyen egyértelműnek. A további vizsgálatok szükségessége éppen ezért megragadható a tudományos és közéleti szempontból egyaránt fontos témákra való figyelemfelhívásban is.

IRODALOM

Abma, J. C., & Martinez, G. M. (2006). Childlessness among older women in the United States: Trends and profiles. *Journal of Marriage and Family, 68(4)*, 1045–1056.

Ashburn-Nardo, L. (2016). Prenthood as a moral imperative? Moral outrage and the stigmatization of voluntarily childfree women and men. *Sex Roles, 76*, 393–401.

Avison, M., & Furnham, A. (2013). Survey on personality and voluntary childlessness, carried out online May – July 2013. Letöltve: 2017.02.05-én: https://www.lauracarroll.com/wp-content/uploads/2016/11/Maggie-Personality-and-voluntary-childlessness-study-result-summary-Final.pdf

Avison, M., & Furnham, A. (2015). Personality and voluntary childlessness. *J Pop Research, 32*, 45–67.

Basu, A. M. (2002). On the prospects for endless fertility decline in South Asia. In *Population Bulletin of the United Nations, 48–49,* 501–507.

Basten S. (2009). *The socioanthropology of human reproduction. The future of human reproduction: working paper 1.* University of Oxford and Vienna Institute of Demography.

Bays, A. (2016). Perceptions, emotions, and behaviors toward women based on parental status. *Sex Roles, 76,* 138–155.

Beaujouan, É., Sobotka, T., Brzozowska, Z., & Zeman, K. (2017): Has childlessness peaked in Europe? *Population & Societies, 540*, 1–4.

Blackstone, A., & Stewart, M. D. (2012). Choosing to be childfree: research ont he decision not to parent. *Sociology Compass, 6,* 1–10.

Bouchard, T. J., Jr., Lykken, D., McGue, M., Segal, N., & Tellegen, A. (1990). Sources of human psychological differences: The Minnesota study of twins reared apart. *Science, 250*, 223–228.

Cannold, L. (2004). Declining marriage rates and gender inequity in social institutions: towards an adequately complex explanation of childlessness. *People and Place, 12*(4), 1–11.

Chamie, J., & Mirkin, B. (2012). Childless by choice. *YaleGlobal Online*. Letöltve: 2017.08.25-én: https://www.yaleglobal.yale.edu/content/childless-choice

Dariotis, J. K. (2004). Fertility intention emergence, persistence and process during late adolescence and early adulthood: voluntary childlessness as a special case. *Population Association of America 2004 Annual Meeting Program*, Boston, MA: 2014. május 1–3.

Darling, N., & Steinberg, L. (1993). Parenting Style as Context: An Integrative Model. P*sychological Bulletin, 113*(3), 487–496.

Doyle, J., Pooley, J. A., & Breen, L. (2013). A phenomenological exploration of the childfree choice in a sample of Australian women. *Journal of Health Psychology, 18*(3), 397–407.

Else-Quest, N., & Hyde, J. S. (2013). *Half the human experience: The psychology of women*. Belmont, CA: Wadsworth Publishing.

European Values Survey (1999). Percentage of people that think a woman has to have children in order to be fulfilled. *Atlas of European Values*. Letöltve: 2017.08.01-én: http://www.atlasofeuropeanvalues.eu/new/wereld.php?ids=149&year=1999

European Values Survey (2008). Percentage of people that agree or agree strongly with the statement that it is a duty towards society to have children. *Atlas of European Values*. Letöltve: 2017.08.01-én: http://www.atlasofeuropeanvalues.eu/new/europa.php?ids=156&year=2008

Földházi E. (2013). Magyarország népességének várható alakulása 2011–2060 között. *Demográfia, 56*(2–3), 105–143.

Gato, J., Santos, S., & Fontaine, A. M. (2017). To have or not to have children? That is the question. Factors influencing parental decisions among lesbians and gay men. *Sexuality Research and Social Policy, 14,* 310–323.

GfK Roper (2008). A magyar nők számára legfontosabb szeretteik biztonsága. Letöltve: 2017.02.01-én: http://www.reklameszkoz.hu/gfk-roper-jelentes-magyar-nok

Gillespie, R. (2003). Childfree and feminine: Understanding the gender identity of voluntarily childless women. *Gender and Society, (február)*, 122–136.

Gotlib, A. (2016). "But You Would Be the Best Mother": unwomen, counterstories, and the motherhood mandate. *Bioethical Inquiry, 13*, 327–347.

Hoem, J. M., Neyer, G., & Andersson, G. (2006). Education and childlessness: The relationship between educational field, educational level, and childlessness among Swedish women born in 1955–59. *Demographic Research, 14*(15), 331–380.

Houseknecht, S. K. (1977). Reference group support for voluntary childlessness: Evidence for conformity. *Journal of Marriage and Family, 39*, 285–297.

Houseknecht, S. K. (1978). Voluntary childlessness: A social psychological model. *Alternative lifestyles, 1*(3), 379–402.

Houseknecht, S. K. (1979). Timing of the decision to remain voluntarilychildless: Evidence for continuous socialization. *Psychology of Women Quarterly, 4*(1), 81–96.

Houseknecht, S. K. (1987). Voluntary childlessness. In Sussman, M. B., & Steinmetz, S. K. (Eds), *Handbook of marriage and the family* (pp. 369–396). Boston, MA: Springer.

Jamison, P. H., Franzini, L. R., & Kaplan, R. M. (1979). Some Assumed Characteristics of Voluntary Childfree Women and Men. *Psychology of Women Quarterly, 4*(2), 266–273.

Jokela M., Kivimäki M., Elovainio M., & Keltikangas-Järvinen L. (2009). Personality and having children: a two-way relationship. *Journal of Personality and Social Psychology, 96*(1), 218–230.

Kanazawa, S. (2014). Intelligence and childlessness. *Social Science Research, 48*, 157–170.

Kelly, M. (2009). Women's voluntary childlessness: A radical rejection of motherhood? *Women's Studies Quarterly, 37*(3), 157–172.

Kiernan, K. E. (1989). Who remains childless. *Journal of Biosocial Science, 21(4)*, 387–398.

Kiser, C. V. (1939). Voluntary and involuntary aspects of childlessness. *The Milbank Memorial Fund Quarterly, 17*(1), 50–68.

Kollega Tarsoly I. (1997). *Magyarország a XX. században. II. kötet. Népesedéspolitika és népesedéselmélet.* Szekszárd: Babits Kiadó.

Laegeforen, T. N. (2002). Voluntarily childless women – wherein lies the problem. *Tidsskriftet, 122*(1), 76–78.

Letherby, G. (2002). Childless and Bereft: Stereotypes and Realities in Relation to Voluntary and Involuntary Childlessness and Womanhood. *Sociological Inquiry, 72*(1), 7–20.

Lunneborg, P. W. (1999). *The chosen lives of childfree men.* Westport, CT: Bergin és Garvey.

Martinez, G., Daniels, K., & Chandra, A. (2012). Fertility of men and women aged 15–44 years in the United States: National survey of family growth, 2006–2010. *National Health Statistics Reports, 51*, Hyattsville, MD: National Center for Health Statistics.

Masebe, L., & Ramosebudi, M. (2015). Trends and levels of childlessness among educated women in South Africa. *African Population Studies, 30*(2), 2897–2909.

McAllister, L. S., Pepper, G. V., Virgo, S., & Coall, D. A. (2016). The evolved psychological mechanisms of fertility motivation: hunting for causation in a sea of correlation. *Philosophical Transactions B, 371: 20150151.*, 1–16.

Miettinen, A., & Szalma I. (2014). Childlessness intentions and ideals in Europe. *Finnish Yearbook of Population Research, 49,* 31–55.

Miller, W. B. (1992). Personality traits and developmental experiences as antecedents of childbearing motivation. *Demography, 29*(2), 265–285.

Miller, W. B. (2011). Differences between fertility desires and intentions: implications for theory, research and policy. *Vienna Yearbook of Population Research, (Vol. 9),* 75–98.

Mollen, D. (2006). Voluntarily childfree women: experiences and counselling considerations. *Journal of Mental Health Counseling, 28*(3), 269–284.

Newton, N. J., & Stewart, A. J. (2013). The road not taken: Women's life paths and gender-linked personality traits. *Journal of Research in Personality, 47(4)*, 306–316. Letöltve: 2017.04.08-án: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3613044/

Oroszné Perger M. (2002). A szülői nevelési stílus. *Iskolakultúra, 12*(4), 107–114.

Park, K. (2002). Stigma management among the voluntarily childless. *Sociological Perspectives*, 45(1), 21–45.

Pew Research Center (2015). *Childlessness.* Letöltve: 2017. 08.19-én: http://www.pewsocialtrends.org/2015/05/07/childlessness/

Plomin, R. (1990). The role of inheritance in behavior. *Science 248(April)*, 183–88.

Pongrácz T. (2007). A gyermekvállalás, gyermektelenség és a gyermek értéke közötti kapcsolat az európai régió országaiban. *Demográfia, 50*(2–3), 197–219.

Popenoe, P. (1936). Motivation of childless marriages. *The Journal of Heredity, 17*(12), 469–472.

Popenoe, P. (1943). Childlessness: Voluntary or involuntary? *The Journal of Heredity, 34*, 83–87.
Reynolds, E., & Macomber, D. (1924). *Fertility and sterility in human marriages*. Philadelphia: W. B. Saunders Company.
Richie, C. (2013). Voluntary sterilization for childfree women: Understanding, patient profiles, evaluating accessibility, examining legislation. *Hastings Center Report, 43*(6), 36–44.
Rijken, A. J., & Merz, E. M. (2014). Double standards: Differences in norms on voluntary childlessness for men and women. *European Sociological Review, 30*(4), 470–482.
Russo, N. F. (1976). The motherhood mandate. *Journal of Social Issues, 32,* 143–153.
S. Molnár E. (2009). A gyermekszám-preferenciák alakulása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Demográfia*, *52*(4), 283–312.
Slauson-Blevins, K., & Johnson, K. M. (2016). Doing gender, doing surveys? Women's gatekeeping and men's non-participation in multi-actor reproductive surveys. *Sociological Inquiry, 86*(3), 427–449.
Szabó L. (2015). Terjed a gyermektelenség Magyarországon. A fővárosi nők egyötöde gyermek nélkül éli le életét. *Korfa, 15(1)*, 1–4. Letöltve: 2017. 08. 01-én: http://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/korfa/article/view/1299/734
Szalma I. (2010). Attitűdök a házasságról és a gyermekvállalásról. *Demográfia*, *53*(1), 38–66.
Szalma I., & Takács J. (2012). A gyermektelenséget meghatározó tényezők Magyarországon. *Demográfia*, *55*(1), 44–68.
Szalma I., & Takács J. (2016). Gyermektelenség Magyarországon: Mítoszok és kutatási eredmények. *Magyar Tudomány*, *177*(2), 159–167.
Tanaka, K., & Johnson, N. E. (2016). Childlessness and mental well-being in a global context. *Journal of family issues, 37*(8), 1027–1045.
Tárkányi Á. (2008). A második demográfiai átmenet néhány főbb tényezője a fejlett világban és Magyarországon. *Demográfia*, *51*(4), 406–440.
Thornton, A., & Young-DeMarco, L. (2001). Four decades of trends in attitudes toward family issues in the United States: The 1960s through the 1990s. *Journal of Marriage and Family*, *63*(4), 1009–1037.
Veevers, J. (1972). The violation of fertility mores: Voluntary childlessness as deviant behavior. In Boydell, C., Grinstaff, C. & Whitehead, P. (Eds), *Deviant behavior and societal reaction* (pp. 571–592). Toronto: Holt, Rinehart and Winston.
Veevers, J. (1973). Voluntary childlessness: A neglected area of family study. *The Family Coordinator, 22*(2), 199–205.
Veevers, J. (1974). Voluntary childlessness and social policy: An alternative view. *The Family Coordinator, 23*(4), 397–406.
Veevers, J. (1975). The moral career of voluntarily childless wives: notes on the defense of a variant world view. *Family Coordinator, 24*, 473–487.
Waren, W., & Pals, H. (2013). Comparing characteristics of voluntarily childless men and women. *Journal of Populational Research, 30*(2), 151–170.
Web of Science (2018). 1971 és 2018 között megjelent cikkek időbeli eloszlása. Letöltve: 2018.09.24-én: http://apps.webofknowledge.com/CitationReport.do?product=WOS&search_mode=CitationReport&SID=F4Grm7ILaRLvTT8a1jg&page=1&cr_pqid=2&viewType=summary

PSYCHOLOGY OF VOLUNTARY CHILDLESSNESS: LITERATURE REVIEW

KIS, ANDREA

This theoretical study summarizes the results of major research papers on psychological and sociological aspects of voluntary childlessness with respect to both international and domestic circumstances. To this end, I mainly looked at studies available in English-language databases using a systematic keyword search method, but I also relied on the Hungarian literature.

This topic is one of the important and diverse elements of social change today, however it is a peripheral phenomenon. It is scarcely present in Hungarian scientific literature, while in international literature it is very mosaic - there are great time and spatial differences between the publication of each related study. For this reason, one purpose of this paper is to take a more uniform approach to these issues, and summarize knowledge not only on the topic itself, but also on the present situation of the research of this topic.

A clear conclusion derived from the literature seems to be that the decidedly childless form a special group within childless individuals, one without homogeneity, yet they could be distinctly differentiated from others due to some specific psychological and socio-demographic characteristics they do share. However, it is difficult to set up categories within this group, and even opinions on the exact conceptual background are divided. It can also be said that in Hungary the research of the phenomenon is in its infancy - Hungarian authors have so far primarily studied the phenomenon using a sociological or demographic approach.

The small number of research aimed at revealing the psychological cause-effect mechanisms and the fragmentation of their results also make it difficult to derive conclusions about the personality and developmental psychological aspects of the subject. The examination of the possibilities of accepting choices of childlessness as alternative lifestyles instead of interpretations as deviance within pronatalist societies and exploring the possibilities of abolishing stigmas are less-researched, although some studies raise the need for such actions.

Overall, the main goal of the study is to present the above-described outcomes andfor further psychological research related to this topic.

Keywords: *voluntary childlessness, childbearing, childbearing attitudes, childfree, motherhood role*